

# Türkiye’de “Devletin Mali Krizleri”

Yiğit Karahanoğulları

## Giriş

2000 Kasım ve 2001 Şubat krizleri, akademisyenlerin, siyasetçilerin, bürokratların ve halkın, krizin neden ve sonuçlarını “irdeleme” fırsatı bulduğu ve buna medyanın “aracılık ettiği” bir süreci başlatmıştır. Bu süreçten aklımızda kalan, piyasaların tekrar canlanabilmesinin ve büyüme performansının tekrar yakalanabilmesinin devletin mali, ve idari reforma tâbi tutulması ile<sup>1</sup> mümkün olduğu idi.

Neoliberal söylemin bir parçası olarak beliren bu iddianın, doğruluğu sorgulanabilir, sorgulanmaktadır da. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, bu yorumların, sosyal bilim düşünüşüne aykırı bir “alternatifsizliği” ve “tek yönlü bakışı” dayatmakta olduğudur. Sonuçta, devletin mali yapısına dair tespitlerden hareket edilerek siyasi ve iktisadi alana dair politikalar üretilmekte, bunlar mutlak doğrular olarak sunulmakta, ancak ilişkilerin bütünlüklü boyutu tamamen göz ardı edilmektedir.

Bu “düşünce pratiğinin” hâkimiyetine ve “başarısına” karşılık, sosyal bilimler cephesinin görece zayıf kalmasının nedenleri, disiplinler arası uzmanlaşmada aranmalıdır. Keza, siyaset bilimi, sosyoloji, iktisat, maliye disiplinlerinden hareketle geliştirilen bakışlar kendi tanımlı çerçeveleriyle sınırlı kalmakta; hatta “başarıları” bu sınırlılıkla özdeş tutulmaktadır. Uzmanlaşmış disiplinlerde yetişen sosyal bilimciler için, olgulara dair bütünlüklü yorumlar yapmaya kalkışmak, bu yapının tanımları nedeniyle “cesaret kırıcı” hale gelmektedir. Oysa, açıklanmaya çalışılan olgusal düzey, iç içe geçen siyasi, ekonomik, mali, toplumsal bileşenleri ile zengin bir alan ola-

1 Ortaya çıkan politika önermeleri, devletin iktisadi alandaki müdahalelerinin önlenmesi, kamu maliyesinin “kara deliklerinin” kapatılması, “çağdaş ve etkin siyaset modeli” olan yönetimin devreye sokulması, devletin içindeki “rant kapılarının” kapatılması, devlet yönetiminde yolsuzlukların tasfiye edilmesi, özelleştirmelerin “en kısa” zamanda tamamlanması, kamu kesiminin “birincil fazla” verir hale getirilmesi, “popülist” politikalardan sakınılması vb. olarak somutlaştırılmaktadır.

rak belirlemektedir. “Gelişmekte olan” ve sürekli “kriz halinde” olan bir toplumsal yapıda ise, sosyal bilimcilerin sadece tek bir düzeyle yetinilemeyecek kadar karmaşık bir sorun kümesinin yükünü taşımaları gerektiği bu doğrultuda iddia edilebilir.

Aşağıdaki çalışma, maliye, iktisat ve siyaset alanları için ilişkisel yorumlar sunan üç farklı kuramdan hareket ederek Türkiye’nin yakın dönem tarihi üzerine bir yeniden okuma çabası olarak kurgulanmıştır. Bu çabanın, kusurları-eksiklikleri olmuştur, olacaktır; ancak, yukarıda açıklanılmaya çalışıldığı üzere, “cesur davranmak” tercih edilmiştir.

## 1. Kavramsal Çerçeve ve Sorunsal

Maliye disiplininin inceleme nesnesinin devlet olmasına rağmen, devlete dair sorgulamaların siyaset bilimi kapsamında yapılması ve siyaset biliminin, iktisattan keskin sınırlarla ayrıştırılması (iktisat için “politik olmamaya çalışmak”, siyaset bilimi için ise “iktisadi indirgemeci olmamaya çalışmak” gibi) giriş bölümünde belirtilen uzmanlaşma çerçevesinin bir parçasıdır. Krizleri, bu çerçeveden farklı olarak “toplumsal yeniden üretim” bakışı etrafında açıklayabilmek için disiplinler arası açılımlar sunan ve maliye, iktisat ve siyaset düzeylerine dair birbirini tamamlayıcı kavramlar öneren kuramlara başvurulabilir. Burada, Türkiye’nin 1960 sonrası iktisadi ve toplumsal tarihindeki dönüşümleri ve mali krizi açıklayabilmek için James O’Connor’ın “devletin mali krizi” kuramı, iktisadi birikimin analizi için Fransız Düzenleme Okulu, siyaset alanı için ise Bob Jessop’ın siyaset kuramı tartışmaları birlikte ele alınarak gerekli kavramsal küme geliştirilmeye çalışılacaktır.

Bu kavramsal kümeden hareketle Türkiye yakın dönem tarihi için üç hegemonik proje tespiti yapılacak ve eğilim olarak tanımlanan “devletin mali krizleri” ile birikim rejimlerinin sürdürülebilirliği, hegemonik projelerin başarısı arasında ilişki önerilmeye çalışılacaktır.

### 1-1. O’Connor’ın “Devletin Mali Krizi” Kuramı

O’Connor’ın, 1973 tarihli *Devletin Mali Krizi* adlı çalışması, Amerika’nın, 1970’lerin başında patlak veren mali krizini ele alır. Bu çerçeve içinde, hem gelişmiş kapitalist devletin analitik bir incelemesini geliştirir hem de kurduğu devlet analizinden hareketle bir kamu maliyesi analizi yaparak maliye yazını içinde bir açılım yaratır.

Giriş bölümünde değinilen, “iktisadi yapıdaki tıkanıklıkların nedenini devlet yapısında bulan” tezlerin tam tersine, O’Connor, devletin mali krizinin nedenlerini kapitalist birikimin koşullarında arar. Bunu yaparken de toplumsal yeniden üretim çerçevesini benimser. Devletin mali krizi, kapitalist birikimin sürdürülebilirliği için gerekli bir koşul olarak ortaya çıkar.

Devleti ve piyasayı, maliye alanı ile birlikte açabilmek için O’Connor’un kullandığı kuramsal yöntem, Marksist ekonomi politiktir; sınıf kategorileri onun çözümlemesinin temel aracıdır.<sup>2</sup>

O’Connor’un teorisinde, kapitalist devlet, kapitalist üretim tarzının sürekliliği için zaruri olan, *birikimin devamlılığını* ve *meşruiyeti sağlama* aracı olarak tanımlanır. Bu işlevlerden ilki piyasada kârlılığın sürdürülebilirliğinin koşullarını yaratır. Meşruiyet ise “politik sistemin, sermaye birikiminden fayda sağlayamayan ve hatta zarar gören kesimlerin desteğini alabilme kapasitesidir” (1987). Buna göre, devletin bütün faaliyetleri bu iki işlev etrafında kümelenendirilebilir: İlki sermayenin kâr oranlarını artıran *toplumsal sermaye harcamaları*, diğeri de sistemin meşruiyetini ve siyasi istikrarı sağlayan *toplumsal gider harcamalarıdır*. Toplumsal sermaye harcamaları ekonomi üzerinde arz yönlü etkilere sahipken, sistemin siyasi meşruiyetini sağlayan, O’Connor’u refah ve askeri harcamalar olarak (*welfare ve warfare state*) toplulaştırdığı toplumsal gider harcamalarının talep arttırıcı etkileri vardır. Toplumsal sermaye harcamaları, kendi içinde yine iki kategoriye ayrılır: *toplumsal yatırım harcamaları* ve *toplumsal tüketim harcamalarıdır*. Toplumsal yatırım harcamaları, altyapı ya da diğer tamamlayıcı “fiziki sermaye” yatırımları gibi, kâr üzerinde doğrudan pozitif etkisi olan harcamaları ve emeğin verimliliğini arttırarak kârlar üzerinde dolaylı etkiye sahip “mesleki eğitime yatırım” gibi harcamaları kapsar. Toplumsal tüketim harcamaları ise emeğin yeniden üretim maliyetini azaltan kamusal olarak tüketilen mal ve hizmetlere yapılan harcamaları ve sosyal sigorta harcamalarını içerir. Devlet faaliyetlerinin, birikimin sürekliliğini sağlama işlevi, “sermaye kuramsal ilişkileri” çözümlerken, meşruiyet işlevi de, sınıf mücadeleleri alanını açıklamaktadır. O’Connor’un analizi, Jessop’ın kategorileriyle “sermaye kuramsal” ve “sınıf kuramsal”<sup>3</sup> bakışların sentezi olarak belirir.

O’Connor, bu kategoriler dolayımında, Amerika maliyesinin ekonomik ve siyasi anatomisini çıkarabilmek için üretim sistemini, sermayenin ve emeğin alt gruplarını şu şekilde deşifre eder: Özel sermaye kendi içinde, çıkarları, sermaye yoğunlukları ve pi-

2 “Hükümet harcamalarının hacmi ve kompozisyonu ile vergi yükünün dağılımı piyasa yasalarıyla tayin edilmez, sınıflar ve gruplar arasındaki iktisadi ve toplumsal mücadeleyle yapısal olarak belirlenir” (O’Connor, 1973: 2).

3 Bu kategoriler için Jessop’ın Marksist devlet kuramları sınıflandırmasına bakılabilir (1990: 30, 90).

4 O'Connor, burjuvazinin alt gruplarının devlet üzerindeki etkilerinin devletin farklı kademeleri için farklılaştığını da belirtir. Buna göre yürütme organı Amerika'da daha ziyade tekeli sermayenin hâkimiyetindeyken, yasama organında ise rekabetçi sermaye gruplarının etkinliği söz konusudur.

Burjuvazinin alt grupları arasındaki çıkar çatışmasına benzer biçimde, örgütlü ve örgütsüz işçiler arasında da çıkar çatışması geçerlidir. Ancak, örgütlü işçilerin sınıfsal pozisyonları, tekel burjuvazisinin çıkarlarına bağlı ve bunlara paralel olarak gelişmektedir.

5 O'Connor'a göre, birikimin devamlılığını ve meşruiyeti sağlamak zorunda olan kapitalist devletin kriz eğilimi, "kamu maliyesi" değil "devlet maliyesi" kavramlaştırması ile ele alınmalıdır. Keza, O'Connor'a göre "kamu maliyesi" kavramı, mali sistemin varlık gerekçesinin kamu yararı olduğu izlenimini -çoğu durumda yanılsamasını- barındırdığından ideolojik olabilmektedir (O'Connor, 1973: 10). "Devlet" kavramı ise, tarihsel olarak biçimlenen ve toplumsal yapının çelişkili dinamiklerini barındıran bir örgütlenmeye işaret edilmektedir. Çünkü devlet sınıflar arası bir ilişkidir.

yasa güçleri farklı olan iki alt gruba ayrılır: İlki, *rekabetçi endüstri* ve *rekabetçi burjuvazidir*. Bu sektörde, verimlilik ve ücretler düşük, işçiler örgütsüz, işler çoğunlukla geçicidir. İkincisi ise *tekelci endüstri* ve *tekelci sektör burjuvazisidir*. Bu sektörde, sermaye-emek oranı ve verimlilik yüksek, işçiler kalifiye ve örgütlüdür; fiyatlar piyasa mekanizmasınınca değil, vergi sonrası kâr hedeflerine göre tekeller tarafından oluşturulur.

Rekabetçi sektörün yarattığı zayıf istihdam ve düşük alım gücü (talep hacminin zayıflığı), devletin "toplumsal gider harcamalarını" zorunlu kılar. Sanayi birikimini sürükleyen tekeli sektörün ihtiyaç duyduğu Ar-Ge, teknolojik yatırım ve diğer alt yapı harcamalarının devlet yardımıyla sağlanması devletin yatırım harcamalarını artırmaktadır. Yine tekeli sektörün, ürünleri için ihtiyaç duyduğu istikrarlı büyüyen pazar için ise, devlet, yurtiçinde refah harcamalarını artırmakta ve yurt dışında da emperyalist askeri hareketlerle ya da uluslararası kredi yardımlarıyla piyasayı genişletme işlevini yerine getirmektedir.<sup>4</sup> Bu yapı etrafında tanımlanan devlet maliyesinde<sup>5</sup> bütçe harcamalarının olası üç finansman biçimi vardır: ilki, devletin kendi işletmeleriyle gelir elde etmesi; ikincisi gelecekte alınacak vergilere karşılık cari dönemde borçlanmaya gidilmesi; ve üçüncüsü de vergi oranını artırması, yeni vergilerin gündeme getirilmesidir. Ancak kapitalist birikim modelinde devletin, ne özel sermaye ile rekabet edecek işletmeler kurarak burjuvazinin kârına ortak olabilmesi, ne de sermayeye konulacak ek vergilerle burjuvazinin kârını düşürmesi mümkündür. Burjuvazi, devlet aracılığıyla sistem maliyetlerini "toplumsallaştırmaya" çalışırken, devletin üretime girmesini ve kârın "toplumsallaşmasını" istemez. Tıpkı devlet harcamalarının kapitalist üretim koşullarınca belirlenmesi gibi, devlet gelirleri de aynı unsurların etkisi ile biçimlenir. Sonuç, giderlerin gelirleri aşma eğilimidir.

Böylece, ileri kapitalist üretim tarzının sürdürülebilirliğinin koşulu/maliyeti, devletin ikili işlevi üzerinden "devletin mali krizi" olarak belirir. Devletin mali krizi kapitalist üretim tarzının içsel kriz eğiliminin ve birikim bunalımının sınıf ilişkileri aracılığı ile devlet maliyesindeki yansımadır. Dolayısıyla, iktisadi krizler olarak beliren birikim bunalımlarının gerekçesi olarak kamu kesimi gösterilemez; bu tarz ters yönlü bir ilişki geçerli olsa bile, bütünsel evrim üzerinde ancak ikincil dinamiği oluşturabilir.

O'Connor'ın bu analizleri Amerika ekonomisi ve Amerika'nın mali sistemi üzerinden türetilmiştir. Kuramsal olarak tezlerin genellenebileceği düzey kapitalist üretim tarzının, kendi de-

ğimiyle, “ileri aşamasıdır”. Bu nedenle, O’Connor’un tezleri, gelişmekte olan bir yapı için yeterli açılımı, bu haliyle, verememektedir. Analizin, az gelişmiş kapitalist yapılar ve tarihsel süreçler etrafında yeniden kurulabilmesi için, kapitalist ilerleme aşamalarının hesaba katılmamasından kaynaklanan kuramsal boşlukların doldurulması gerekmektedir. İşte bu noktada, Düzenleme Okulu’nun kapitalizmin aşamalarını çözümlenmeye olanak tanıyan iki temel kategorisine başvurulabilir: “düzenleme biçimi ve birikim rejimi”. Bu kategorileri, ele almaya başlamadan önce O’Connor’un çalışmasına dair bazı noktaları vurgulamak gerekmektedir. O’Connor’un tezinin, 1973 gibi krizin patlak verdiği ancak başlayan dönüşümün henüz tamamlanmadığı bir döneme ait olması nedeniyle, çalışmanın esas itibarıyla kapitalizmin altın çağını tanımlayan refah devletinin bir yorumu olarak kaldığı söylenebilir: O’Connor, kapitalist birikim dinamiğini ve mali krizi çözümlerken temel olarak devletin harcama faaliyeti üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu dönemde yaşanan mali kriz “deneyiminden” sonra, devletlerin sadece harcama politikaları değil gelir politikaları da artık üzerinde daha fazla düşünülmesi gereken bir gösterge haline gelmiştir.

Yine, incelemenin yetersiz kaldığı bir başka boyutu, kapitalist gelişme sürecinde şekillenen sınıfsal ilişkilere dairdir. Çalışma “sınıfsal egemenlik” ilişkisinin tahlili için açılım sağlayabilecek, doğrudan bir kategorik araç üretmemektedir. Gerek sermaye gerek işçi sınıfını rekabetçi ve tekeli olarak alt gruplara ayırmakla sınıfsal ilişkiler ağının yorumunu zenginleştirmiş, “kaba” bir sermaye emek çatışması yorumu ile sınırlı kalmamakla birlikte örneğin finansal<sup>6</sup> “aktörlere” bu çatışmada yeterince yer ayrılmamıştır. Bu boşluğun tamamlanması için, siyaset tartışmalarından yardım alınması ve Jessop’un hegemonik proje-birikim stratejisi kavramlarına başvurmanın doğru olacağı düşünülmektedir.

Özet olarak, Düzenleme Okulu ve Jessop’un kavramlarının, O’Connor’un mali kriz analizinde kullanılmasının, ileri kapitalist üretim tarzı için geçerli olan çalışmasını, geniş tarihsel süreçlere ve “gelişmekte olan” ekonomilerin incelenmesine taşıyabilmek için gerekli olduğu düşünülmüştür. Keza, Düzenleme Okulunun kategorileri, O’Connor’un “birikimin sürekliliği” işlevini ve Jessop’un kategorileri de “meşruiyeti sağlama işlevi”ni geliştirmek için uygun açılımlar sunmaktadır.

6 Neo-klasik kuramın kendi kendini düzenleyen piyasa (*self regulating market*) varsayımından çok farklı olarak, düzenleme okulu, kapitalist ekonominin toplumsal olarak düzenlendiğini düşünmektedir (*socially regulated nature of capitalist economy*) (Jessop 2001: xiv); bu perspektifle, tarihsel olarak farklılaşmış evreler ve krizler açıklanabilmektedir.

7 O'Connor'ın ele aldığı kapitalizmin refah devleti dönemi, genellikle gelirleri aşan devlet harcamaları ile Keynesyen genişlemeci mali politikaların benimsendiği bir dönemdir ve bu nedenle bütün bir dönem "devletin mali krizi" kavramı ile tanımlanabilmekte; kavram Keynesyenizmin içsel kriz dinamiğini anlatmaktadır.

## 1-2. Fransız Düzenleme Okulunun "Birikim Rejimi" ve "Düzenleme Biçimi" Kavramları

Ortaya çıkışı, O'Connor'ın çalışmalarıyla aynı döneme denk düşen Fransız Düzenleme Okulu, 1970'lerin krizlerini açıklamaya çalışırken, aynı zamanda, kapitalist üretim tarzının farklılaşmış uzun süreli istikrarlı birikim evrelerini de teşhis ederek, kapitalist süreci aşamalandıran farklı bir kriz yorumu geliştirmiştir.

Düzenleme teorilerinin kurucu tezleri, ekonomik aktivitele- rin toplumsal ilişkiler ağı olduğu ve kendi başına kapitalist piya- sanın, kuralsız, anarşik bir yapıya sahip olduğudur (Lipietz 2001: 4). Sosyal ilişkiler çelişkili, çoğu zaman birbirini tamamlamayan kopuk edimlerden oluşur, ancak piyasa *apriori* olarak bu çelişki- leri dengeleyecek mekanizmaları barındırmaz. Sistem için kriz olağan koşul iken, krizin olmaması istisnadır. Ancak, sermayenin yeniden üretimi, istikrara ihtiyaç duyar ve birikim rejimi ile açık- lanan bu istikrarlı aşamalar kapitalizmin tarihsel sürecinde belir- li niteliksel farklılıklarla gözlemlenmektedir. O halde birikimin düzenliliğini sağlayan koşulların açıklanabiliyor olması gereklidir.<sup>7</sup> Bunun için birikim rejimi ve düzenleme biçimi olmak üze- re iki kategori temel kuramsal araç olarak geliştirilmiştir. *Birikim rejimi* kavramı, emek süreçlerini ve üretim organizasyonlarını açıklamakla birlikte, en genel anlamıyla artı değer üretimini ve yeniden bölüşüm tarzını çözümlenmekteyken, *düzenleme biçimi* ise yine en genel anlamı ile, var olan birikim rejiminin istikrarını ve yeniden üretimini sağlayacak koşulları yaratan unsurları kap- samaktadır. Düzenlemeler, asgari ücret, sosyal sigorta gibi çalış- ma yaşamına dair yasaları, kamu harcama ve gelir politikalarını, kredi koşullarını belirleyen para politikalarını, birikimin koşulla- rını biçimlendiren diğer devlet faaliyetlerini, kolektif kimliği, toplumsal değerleri, normları, gelenekleri, şebekeleri, prosedür- leri, hesaplama biçimlerini "ekonomik aktörlerin, kapitalist yeni- den üretimin değişen nesnel gereklerine uygun hareketini sağla- yacak ekonomik ve ekonomi dışı mekanizmaları" içerir (Jessop, 2001: xi, xxvi, xxvii).

Düzenleme Okulu, (büyük) krizleri, birikim rejimindeki sıç- ramalar ve düzenleme biçimindeki dönüşümler arasındaki uyuş- mazlıklar temelinde tanımlar. Merkez kapitalizminin Birinci Dünya Savaşına kadar geçerli olan birikim rejimi "benzer norm- lar temelinde üretim ölçeğinin genişlemesini hedefleyen" (Lipi- etz, 1993: 68), yaygın birikim rejimi ve rekabetçi düzenleme biç- midir; bu dönemde gündeme gelen Fordist üretim organizasyo-

nu, çalışma süreçlerinin Taylorist ilkelerce örgütlenmesi ile üretimin verimliliğinin emek becerisinden bağımsız olarak artırılabilmesini sağlar ve yoğun birikim rejimine geçilir. İki dünya savaşı arasında yaşanan ve birikim-düzenleme uyumsuzluğundan kaynaklanan büyük kriz “yoğun birikimin ilk krizi veya ‘rekabetçi düzenlemenin’ son krizi olarak incele[nebilir]” (1993:68). Keza, ikisi arasında etkileşimli bir dinamik geçerlidir. İkinci Dünya Savaşı’ndan 1960’ların sonuna kadar geçerli olan ve kapitalizmin refah dönemini temellendiren Fordist birikim, 1970’lerde, teknik ve toplumsal sınırlarına dayanır ve verimlilik düşer, kârlılık koşulları emek ücretlerinin düşürülmesini gerektirir. Ancak bu, arz-talep dengesini bozar ve birikim tıkanır. 1970’lerin krizleri de derin kriz evreleridir ve düzenleme tarzındaki dönüşüm (parasalcılığın önce İngiltere’de sonra Amerika’da hâkimiyeti; 1993: 69) ve birikim rejiminde esnek üretim örgütlenmesine geçişle karakterize olmuştur.

Birikim rejimi ve düzenleme biçimi kategorileri, istikrarlı gelişme evreleriyle uzun tarihsel süreçlerin ve kapitalist krizlerin dinamiklerinin çözümlenmesinde, kapitalist üretim tarzının birbirinden farklı nitelikteki evrelerinin ayrıştırılmasına olanak vermesiyle işlevseldir. Kavramlar, gelişmekte olan kapitalist süreçler için de geçerli bir çerçeve sunmaktadır. Bu doğrultuda, özellikle Uzak Doğu Asya ülkelerinin, yukarıda bahsedilen kriz sonrası döneme denk düşen hızlı büyüme evrelerinin analizi için alt kategoriler geliştirildiğini görmekteyiz. Gelişme süreçlerinin incelenmesinde daha sık kullanılan kavramlar ise ithal ikameci birikim rejimi ve ihracata dayalı birikim rejimi kavramlarıdır. Bu kavramlar, Türkiye deneyiminin ele alınacağı ileriki bölümlerde ayrıntılı olarak açıklacaktır.

### **1-3. Jessop’un “Birikim Stratejisi” ve “Hegemonik Proje” Kavramları**

Jessop, devleti ve siyaseti açıklayabilmek için, Antonio Gramsci’nin “tarihsel blok” tezlerinden hareketle ve Gramsci’nin hegemonya kavramına göre somut düzeylerin analizi için daha kullanışlı (Tünay, 1993: 15) iki kavram geliştirmiştir: birikim stratejisi ve hegemonik proje. Bunlardan ilki sermayeye dair, ikincisi de devlete dair çözümlemelere olanak tanımaktadır (Gülalp, 1993: 88).

Devlet aygıtı, toplumca onaylanan, amacı genel çıkar adına toplum üyelerini bağlayan kararlar alıp uygulamak olan kurum

ve örgütlenmelerden oluşur (Jessop, 1990: 341). Buradaki genel çıkar niteliği, devlet sistemini, doğrudan politik hükümlerle ya da şiddet (baskı) iktidarından farklılaştırır. Jessop'ta devlet, işlevselliklerin ve olumsuzlukların tanımladığı bir aygıttır ve sermaye kuramsal-sınıf kuramsal yaklaşımların sentezi ile türetilir. Jessop, sermaye kuramsal analizi Düzenleme Okulundan, sınıf kuramsal çözümlenmeleri de, Gramsci ve Poulantzas'ın ideolojik hegemonya yaklaşımlarından almıştır. Sermaye alanı "*birikim stratejisi*" kavramı ile sınıf mücadelesi alanı ise "*hegemonik proje*" ile tanımlanır (Gülalp 1993: 88).

Jessop'un *birikim stratejisi*, sermayenin çeşitli fraksiyonlarının çıkarlarını farklı şekilde etkileyen ve bir tercih olması itibarıyla alternatifleri de olan, *ekonomik bir büyüme modelidir*. Veri konjonktür için birden çok strateji ve her bir strateji için de, çeşitli taktikler mevcut olabilir. Bu stratejiler, sermaye kesimlerden çeşitli düzeylerde destek aldıkları için baskın birikim stratejisi, ikincil birikim stratejisi olarak farklılaşırlar. Sermayenin ekonomik çıkarları, veri olarak değerlendirilemez, konjonktüre göre değişebilen geçerli birikim stratejisi dahilinde belirlenir (Jessop, 1990: 160). Modelin başarısı, tercih doğrultusunda, çeşitli fraksiyonların, bir tek fraksiyonun hegemonyasında birleşmesine bağlıdır (Gülalp, 1993: 88). Yani, birikim stratejisinin başarısı/pratiğe geçirilebilme şansı, diğer sermaye kesimlerini stratejiye "dahil edebilme" yetisine bağlıdır. Bu noktada Jessop'un geliştirdiği kuramın ikinci ayağını oluşturan "hegemonik proje" kavramı devreye girer.

Hegemonik proje, hegemonyanın, tekil çıkar ile genel çıkar ilişkisini, bütünlüğün lehine çözmeyi vaat ettiği somut bir tasarıdır (Jessop, 1990: 208) ve "hegemonik sınıfın ahlaki ve entelektüel öncülüğünü sürdürebilmesi için önkoşuldur". "Hegemonya, 'sınıf bağlantılı' (ama mutlaka sınıf bilinçli olmayan) farklı güçlerin, belli bir sınıfın (ya da sınıf fraksiyonunun) 'politik, entelektüel ve ahlaki önderliği' altında konumlanması ve örgütlenmesini gerektirir" (Jessop 1991: 171). Hegemonya, kısa vadeli çıkarları feda edebilir; projeye aykırı düşünceleri, ahlak dışı, akıldışı ve kanun dışı ilan edebilir. "Jessop'a göre, hegemonik proje, halk gruplarını, çelişkileri çözen ve sonuçta esas olarak hegemonun çıkarına olan tanımlı bir sona yönlendirme yetisine sahip askeri müdahaleleri, sosyal reformu, siyasi istikrarı ya da ahlaki yeniden üretimi kapsayabilir" (Tünay 1993: 15).

Hegemonyanın temel olarak iki farklı biçimi belirmektedir:



pasif devrim ve yayılcı hegemonya. İlki, belirli bir sınıfın (fraksiyonun) diğer sınıf ve grupların çıkarlarının siyasi, iktisadi ve ideolojik olarak bastırılması ile (bastırılmasına rağmen) kurulan hegemonyayı tanımlar. Yayılcı hegemonya, ise ulusal bir irade yaratarak sınıfsal bölünmeleri bunun etrafında eritmekte, ulusal mutabakatı bunun etrafında sağlamaktadır (Tünay 1993: 14; Kaya 2002: 4). Bu kavramlar, Türkiye üzerine yorumlar yapılırken biraz daha açılacaktır.

Birikim stratejisi ile hegemonik proje arasında zaruri bir ilişki yoktur; geçerli birikim stratejisi ile hegemonik proje çelişebilir. Proje ile strateji ilişkisi olumsaldır. Bir başka ifadeyle, sermaye birikimi, yapı ve strateji diyalektiğinin olumsal bir sonucudur (Jessop 1990: 162, 205, 346).

Jessop’un bu kavramları bize, kapitalist gelişim süreçleri ile sınıfsal ilişkileri ilişkilendirebilen bir analitik yapı sunmaktadır.

## 2. Türkiye’de Devletin Mali Krizleri: Üç Hegemonik Proje

O’Connor, mali kriz olgusunu, devlet harcamalarının, gelirlerini aşma eğilimi olarak tanımlamaktadır (1973: 2). Bu tanımda dikkat edilmesi gereken ilk nokta, “devletin mali krizinin”, anlık bir olgu olmadığı, bir eğilim olması itibariyle bir dönemi tanımladığıdır.<sup>8</sup> İkinci nokta ise, bu eğilimin harcama, gelir ve açık finansmanı bileşenleri/göstergeleri ile çözülebileceğidir. Bu tanımdan hareketle, Türkiye’de “devletin mali krizleri”, bütçenin gelir, gider ve finansman mekanizmaları ele alınacak, bunların dönüşümleri çerçevesinde dönemsel eğilimler olarak belirlenecektir. Bu dönemler, birikim rejimi ve bunu tesis eden hegemonik projelerle birlikte bütünlüklü bir süreç olarak yorumlanmaya çalışılacaktır.

### 2-1. İthal İkameci Birikim Rejimi (1963-1980)

Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulması ve Beş Yıllık Kalkınma Planlarının devreye sokulması, ithal ikameci sanayileşme modelin başlangıcı olarak alınabilir.<sup>9</sup> Galip Yalman, 1961-1980 dönemi için “planlama” ya da “planlı kalkınma”nın hegemonik projenin aygıtı/ simgesi olduğunu belirtmektedir (Yalman, 2002). Bu süreçte büyüme, büyük burjuvazinin öncülüğü ile “kalkınmacı” devlet ittifakına dayalı bir birikim modeli olarak şekillenmektedir (Keyder, 2001; Buğra 1997: 192). Muharrem Tünay’a göre, bu hegemonik proje, sınıfsal ayrımı reddeden ve

8 1954 yılında uygulamaya konulan korumacı dış ticaret düzenlemelerine referansla, ithal ikameci birikim rejimi için farklı bir başlangıç tarihi seçmek mümkündür. Ancak bu çalışmada dönemin başlangıcı olarak, bu sanayileşme modelinin tanımlandığı Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı seçilmiştir. 1950 süreci ile 1960 süreci arasındaki farklar için Boratav (1989)’a bakılabilir.

9 Devletin, tüketim mali sektöründeki girişimleri ise, tekstilde olduğu gibi, ucuz ürünler ile hem geniş kesimlerin tüketim giderlerini azaltma, hem de daha önce piyasası olmayan tekstil gibi ürünler için –ev içi üretim ve tüketime tabi mallar için– piyasa ilişkisini kurma anlamında işlevselliği de düşünülebilir.

ulusal, halkçı, geleneksel kolektivizmi öne çıkaran yayılcı bir hegemonyadır. Birikim rejiminin yapısı itibariyle, sınıflar arası ilişkilerde ekonomik gerilimler dengelenebilmekte, ilişkiler kalkınmacı bir anlayış içinde planlanmaktadır. Türkiye’de olduğu gibi, ithal ikameci birikim, yurt içi/yerli pazara yönelik üretimle sınırlı kaldığı sürece, yurt içi talep, sermayenin gerçekleşmesinin ve kârların temel belirleyicisi olarak kalmakta ve bu nedenle ücretlerin artması, yurtiçi fiyat hadlerinin tarım sektörü lehine gerçekleşmesi, birikim için bir çelişki doğurmamaktadır. Böylece, ücretliler ve geniş halk kesimleri hegemonik projeye dahil olabilmektedir. Büyük sanayi ile küçük üreticinin, tarım kesiminin ve ticaret sermayesinin *iktisadi çıkarları*, birikimin sürekliliğini zedeleyecek biçimde çelişmemekte/hatta bir anlamda tamamlayıcı bir ilişki arz etmektedir.

Birikim modelinin temel kurucu unsurlarından biri, ithal ikameci sanayi ve büyük burjuvazidir. Bu sanayiler tekeli ve oligopolist nitelikte şirketlerden oluşmakta; rekabetin olmadığı, himayenin getirdiği yüksek rantlarla biçimlenmiş piyasa yapısında kur ve faiz politikaları ile yatırım ve kârlılık koşullarının desteklendiği bir ortam söz konusudur (Keyder, 2001: 236).

İthal ikameci sanayi yapısının diğer bileşeni ise büyük sanayie ara girdi üreten, bu anlamda büyük sanayie bağlı-bağımlı olan çok sayıda imalathane ve küçük ölçekli firmadan oluşan rekabetçi küçük sanayi sektörüdür (Keyder, 2001:237). Sektörün rekabetçi yapısı itibariyle kâr oranları büyük sanayie göre daha düşüktür. Bu sektör, devletin tahsis ve diğer kaynak aktarım mekanizmalarından doğrudan yararlanamamakta, gelişebilmesi büyük sanayinin gelişimine bağlı kalmaktadır. Rekabetçi sektör, yerli girdi kullanan, işlenmiş gıda ve tekstil gibi alanlarda üretim yapan ve hatta ihracatlarla, ithal ikameci sanayilerin ihtiyaç duyduğu dövizin bir kısmını karşılayan bir sermaye kesimi olarak ortaya çıkmaktadır (Gülalp, 1993: 38). Bir bütün olarak bu sektörde üretim yapan küçük işletmelerin tanımlayıcı niteliği; kayıt dışı istihdam, örgütsüz emek, düşük ücret, çiraklık kurumu ile çocuk emeği kullanımınıdır (Keyder, 2001: 238). Tekelci sektör ile rekabetçi sektörün, istihdam, ücret ve işçi örgütlülüğü koşullarında farklılaşmaları, O’Connor’ın birinci bölümde değinilen tespitlerine benzer bir tabloyu ortaya çıkartmaktadır.

Birikim modelinin diğer bir temel unsuru ise yabancı sermayedir. İthal ikameci dönemde yabancı sermayenin, birikim ile

bağlantısı yurtiçi piyasa için dayanıklı-dayanıksız tüketim malı üreten büyük sermayenin ara girdi ve yatırım malı ihtiyacının ithalat yolu ile karşılanması noktasında kurulmaktadır. Bu ilişki, teknoloji ve döviz bağımlılığı getirmekte ve bu nedenle birikimin sürdürülebilirliği açısından stratejik bir öneme sahip olmaktadır. Bu bağımlılık ilişkisinin kırılabilmesinin koşulu, sanayi üretiminin ihracat yapabilir konuma gelebilmesinde yatar. Birikim rejiminin ithal ikameci olarak adlandırılması, yabancı sermayenin, yerli ittifakça dışlanması anlamına gelmemektedir. 1960’lardan başlamak üzere birikim, Türkiye’nin Amerika ile ticaret bağı aracılığıyla kurulan montaj sanayii üzerinden şekillenmiştir (Tünay, 1993) ve bu anlamda yabancı sermayenin hegemonyaya içsel olduğu söylenebilir.

Birikim rejiminin önemli bir diğer unsuru ise kamu iktisadi teşekkülleridir (KİT). Türkiye’de serbest piyasa içinde önemli bir payı olan KİT’lerin daha kuruluş yıllarından itibaren, nihai tüketim mallarından çok, yüksek sermaye oranı gerektiren ve kârlılık koşulları barındırmaması itibarıyla özel teşebbüse “çekici gelmeyen” ara malların üretiminde yoğunlaşması ve özel sanayie düşük fiyatlandırma ile teşvik sağlaması, sermaye birikim sürecinin önemli bir belirleyicisi olmuştur (2001: 230). Devlet teşebbüslerinin, şeker ve tekstil dışında, tüketim malları üretimine girmemesi devletin özel sermaye ile rekabet değil, tamamlayıcılık ilişkisi içinde olduğunun bir göstergesidir (2001: 228).<sup>10</sup>

Yukarıda da değinildiği gibi, tarım kesimi de, hegemonik projenin içinde yer almaktadır. Tarım kesiminin, projeye, yurt içi piyasa için bir talep unsuru olması itibarıyla ve ihracattaki payı ile birikimin sürdürülebilirliği için gerekli olan dövizin sağlanmasının araçlarından biri olarak dahil olduğu belirtilebilir. Tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı dönem içinde yüksek düzeylerde seyretmektedir (Keyder, 2001: 235).

### **2-1.1 Birikim Rejiminin Krizi, Dağılan Hegemonya ve Devletin Mali Krizi**

Tünay, 1970’lerin sonunda yaşanan hegemonya krizini, ekonomik kalkınmanın dışa bağımlı olması nedeniyle burjuvazinin ideolojik zayıflığı grupların çıkarlarının birleştirilmesinde güçlük ticari sermayenin sanayi sermayesine dönüşmesini tamamlamaması ile ilişkilendirmektedir (1993: 17-19). Birikim rejimi süreci ise, kârlılık koşullarını ve birikimi sürdürebilme maliyetinin dev-

10 Dış ticaret dengesi için bu olumlu koşullar 1974’te son bulur. Petrol krizi ile birlikte dış ticaret açığı tekrar önemli oranlarda artış gösterir (Sönmez, 1998: 462).

11 İthal ikameci dönem içerisinde, ilk istikrar programı 9 Ağustos 1970'te Süleyman Demirel'in Başbakanlığı sırasında uygulamaya konmak durumunda kalmıştır; ancak bu daralma evresi ithal ikameci birikimin büyük krizini doğuracak kadar derin olmamıştır.

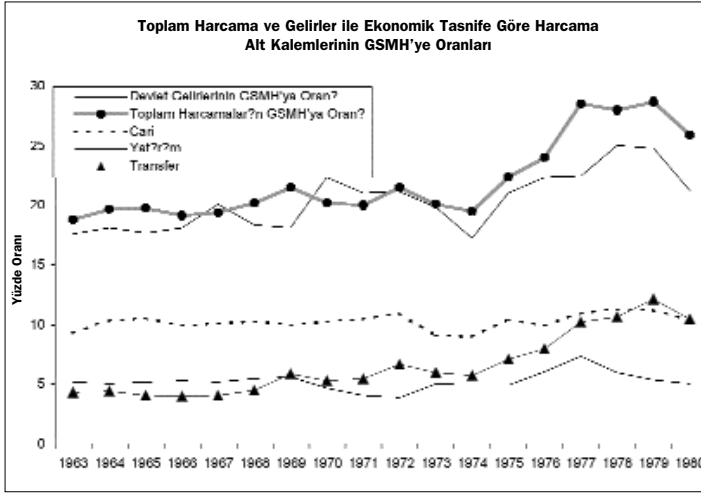
lete “yıkılmasına” rağmen, bunların devlet üzerinden tekrar bölüştürülme koşullarının daralması nedeniyle (yani maliyetin toplumsallaştırılmama tehlikesi ile) tıkanmıştır.

Bu dönemde, yurt içi pazarın koruma altında tutulması, aramalı ve hammadde ithalatında büyük sermayeye ucuz girdi sağlayan değerli kur politikası, KİT'lerin fiyat politikaları ile ithal ikameci sanayiinin sübvansede edilişide bu maliyetlerin tanımlayıcılarıdır. Ara malı ve yatırım malı üreten sanayii kollarının çoğunda ithalata olan bağımlılık artmıştır (Yıldırım, 1978). Sanayi üretiminin dövize bağımlı olması, ihracatın artırılmaması ve devletin toplumsal yatırım harcamalarının giderek artması, ithal ikameci birikim rejiminin 1970'lerin sonunda iki açıklı bir modele dönüşmesine neden olmuştur.

Dış açık sorunu, 1973-1974 döneminde, yurtdışında çalışan işçilerin döviz kazançlarını Türkiye'ye taşımaları sayesinde bir süreliğine<sup>11</sup> ertelenebilmiştir. İşçi dövizlerindeki artışı destekleyen önemli bir faktör 1970 devalüasyonu olmuştur (Pamuk 1987: 64). 1975-1977 döneminde derinleşen ticaret açığı, Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinde önemli oranlarda erime yaratmış, bu durum 1977 sonunda tehlikeli boyutlara ulaştınca, 1978'de tahsisli ithal malları listesi sınırlandırılmış ithalat kısıtlanmaya çalışılmıştır (Olgun, 1978: 92). Aynı dönemde ikili anlaşmalar aracılığıyla dövize çevrilebilir mevduat (DÇM) uygulamasıyla dış borçlanma olanakları yaratılmaya çalışılmıştır (Pamuk, 1987: 65-66; Olgun, 1978). Bankacılık sektöründe önemli bir kredi-mevduat genişlemesi yaratan ve Hazine'nin kur garantisi ile sağlanan bu uygulama (Ekzen, 1984: 176), özel sektör finansman açığının bütün risklerinin Hazine aracılığı ile toplumsallaştırılması anlamına gelmektedir. Özel işletmelerin dış kredi ile getirdikleri döviz Merkez Bankası'nda tutulmakta ve bunun karşılığı olan TL miktarı işletmelere kur garantisi ile verilmektedir. Bu şekilde özel sektörün kısa vadeli dış borçları devlet borçlarına dönüştürülmüştür.

1978-1980 yılları arasında dış borç geri ödemelerinin sürdürülemez hale gelmesi ile dış borç faizleri tekrar anaparaya dönüştürülerek, yani ödenmeden çevrilerek, vadeleri 1980'li yıllara yayılıp önemli ölçüde ertelenmiştir. Ertelenen borç miktarı 9 milyar 710 milyon dolar kadardır –GSMH bu yıllarda yaklaşık 58 milyar dolar seviyelerindedir- (bkz. Bal, 2001: 208).

Bir bütün olarak ithal ikameci birikim döneminde ortaya çıkan mali tablo şu şekildedir: Toplam konsolide devlet harcamalarının GSMH'ya oransal değeri, 1974'ten itibaren artış eğilimine girmiş, aynı dönemde gelir-gider farkı da açılmıştır.



Kaynak: Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verileri

Birikim rejiminin koşullarının, devlet harcamalarını ne yönde şekillendirdiğinin ortaya çıkarılması için harcamaların alt kalemlerine inilmelidir. Cari harcamalar içinde en önemli kalem personel harcamalarıdır; bu nedenle, kamu kesimindeki ücretlerin özel kesim ücretleri için yönlendirici etkisinin varlığı ve sınıfsal dengelerin, siyasi iktidar için meşruiyet sorununun yansımalarını taşıdığı göz önüne alınır, bölüşüm dinamiklerinin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. İthal ikameci dönemde, cari harcamaların, 1973-74'teki düşüşü dışında –bu kalemin toplam harcamalardaki payı değerlendirildiğinde aynı yıllarda artış yaşandığı görülmektedir- dönem boyunca belirli bir ortalamayı koruduğu gözlenmektedir. Devletin reel harcamalarını kapsayan ve temel olarak kamunun mal ve hizmet üretiminde kapasite artışını belirleyen yatırım harcamalarının ise, 1970'lerin sonlarında düşük de olsa bir artış kaydettiği ve tekrar azaldığı gözlenmektedir. Konsolide harcamalardaki artışın en önemli belirleyicisi ise, transfer harcamalarındaki yüksek oranlı artış olmuştur. Sosyal transfer harcamalarının, KİT'lere transferlerin, kamu borç geri ödemesinin bu kaleme kapsamı itibarıyla bu artış, krizin hem neden hem de sonuçlarının etkilerinin ortaya çıktığı bir eğilim olarak görülebilir.

1974 yılından itibaren harcamalarda yaşanan artışla birlikte gelirlerin de arttığını ancak bu artışın harcamaları giderek daha az oranlarda karşıladığı görülmektedir. Bu dönemde devletin gelir politikalarının, ücretli kesim üzerindeki vergi yükünün artırılmasına dayandırıldığı anlaşılmaktadır (Saybaşılı 1986: 114).

İthal ikameci rejimin “malîyetleri” ağırlaşmış maliyetlerin toplumsallaştırılması geçerli sosyal dağılım içinde sürdürülemez ha-

12 “Belirli bir teşvikten yararlanan malların listesi ve belli mallardaki teşvik oranları, Başbakanlık, DPT, Maliye Bakanlığı veya Merkez Bankası gibi farklı kurumlar tarafından değiştirilebil[mekte]” (Buğra, 1997: 218) ve bu karmaşık –aynı zamanda esnek mekanizmalar ile sermayenin devletle ilişkisi iyi olan kesimlerinin istifade edebildiği bir kaynak transferi mekanizması yaratılmaktadır.

le geldikçe, hegemonyanın sonunu ilan eden siyasi istikrarsızlık gündeme gelmiştir. Bir planlı kalkınma modeli olarak kurulan hegemonya, 1970’lerin sonlarında uzun süreli siyasi krizler ile sarsılmıştır: 9 Eylül 1977, 1 Mart 1978, 21 Mart 1979 ve son olarak 24 Ocak 1980 tarihleri, Milliyetçi Cephe (Demirel, Türkeş, Erbakan), Ecevit ve Demirel hükümetlerince istikrar programlarının devreye sokulmaya çalışıldığı tarihler olmuştur.<sup>12</sup>

Siyasi krizin uzun sürmüş olması, siyasi ve iktisadi tıkanıklıklara çözüm öneren hiçbir projenin tek başına diğer sınıflara kabul ettirilememesiyle ve yeni hegemonik projenin kısa sürede kurulamamasıyla ilişkilidir. Bu süreçte 24 Ocak Kararları ithal ikamecilikten ihracata dayalı birikime geçişin düzenlemelerini ortaya koymuş, ancak krizden çıkış ve yeni hegemonyanın kurulmasının koşulları askeri darbe ile yaratılabiliştir. Askeri hükümet dönemi, yeni hegemonyanın kurulabilmesi için gereken siyasi istikrarı ordunun “zor” gücü ile sağlamış; hegemonik proje, daha önce ithal ikameci rejiminin öncüsü olan büyük sermaye ile (kaçınılmaz olarak) uluslararası sermayenin temsilcilerinin birikim stratejileri etrafında kurulmuştur. Yeni projenin krize getirdiği ilk “çözüm”, ithal ikameci dönemin birikmiş maliyetlerinin uluslararası krediler ile ertelenmesi olmuştur. Birikimin kârlılık koşullarının yeniden yaratılabilmesi ve “büyüme sürecinin” yeniden yapılandırılabilmesi için büyük sanayi burjuvazisinin önerdiği ve uluslararası finans kuruluşlarınca desteklenen proje “ithal ikameci sanayileşmenin terk edilip sanayi sektörünün önderliğinde ihracata dönük bir yapıya geçilmesi” (Gülalp, 1993: 39) ve ithal ikameci birikim rejiminin düzenlemelerinin tasfiye edilerek yerine “serbest piyasaya” adı altında yeni düzenlemelerin kurulması olmuştur.

## **2-2. Krizle Birlikte Yeni Birikim Modeli: İhracata Dayalı Büyüme (1980-1989)**

İthal ikameci birikim rejiminin krizi ile yaşanan tıkanıklık, ihracata dayalı büyüme modeli ile çözülmeye çalışılmıştır. 1980 sonrası dönemde, sermaye birikim modeli, uluslararası kapitalizme, “dünya ekonomisi ile bütünleşme” yönündeki yapısal tercihle, serbest dış ticaret rejimi üzerinden eklemelenmiştir (Oyan, 1998: 6-13). Büyüme modelindeki değişiklik, yeni bir hegemonyanın kurulması ile uygulanabilir hale gelmiştir. Bu hegemonya, bir önceki hegemonik projeden farklı olarak “yayılmacı” nitelikli değildir. Tünay’ın “Yeni sağın hegemonya kurma çabası” ola-

rak adlandırdığı bu süreç, toplumsal sınıfların hepsinin desteğini alma ve sınıflar arası parçalanmışlığı eklemeler, tavizler yolu ile çözüme gibi bir “sorunla” karşılaşmadığı için “yayılmacı hegemonya” değil, bir “pasif devrim” olarak belirmiştir (Tünay 1993: 13). 1961-1980 döneminde hegemonik projenin aygıtı ve simgesi olan “planlama ya da planlı kalkınma” yerine, 1980 sonrasında “piyasa”, hegemonyanın temel mekanizması olarak kurulmaya çalışılmıştır (Yalman, 2002). Yeni hegemonik projenin kurucu unsurları ile temel düzenlemeleri şu şekilde sıralanabilir:

Bir önceki birikimin öncü sermaye kesimi olan büyük burjuvazi, kendi hegemonyasının krizinden, yine hegemonyanın kurucu unsurlardan biri olarak çıkmıştır (Gülalp 1993: 25). İstanbul Sanayi Odası’nın 1988 yılında yayınlanan en büyük 500 firma anketinde, 5 büyük holdingin 500 en büyük firma içinde 85 tanesinin hissesine sahip olduğunun görülmesi, bağımsız firmaların yoğun olarak son 100 firma içinde yer alması (Buğra, 1997: 257) bir önceki birikim rejiminin güçlü holdinglerinin pozisyonlarını koruyor olduklarının bir göstergesidir.

Bir önceki birikimin korumacı düzenlemeleri, üretimde ithalata bağımlılığın azaltılması, dış rekabet gücünün ve üretim etkinliğinin artırılması gerekçeleri ile tasfiye edilmiş ve beklenen ihracat artışı, ihracat teşvikleri ile elde edilmeye çalışılmıştır. İhracat teşviki politikası kapsamında, vergi iadesi 1980’de uygulamaya konulmuştur. 1980’lerde ihracat hamlesinin temel aktörleri olan “22 dış ticaret şirketinin 21’i büyük holding firmalarının kuruluşları”dır (Buğra, 1997: 257). Böylece, ihracat teşviklerinden en büyük payı alan, büyük sermaye grupları olmuştur (Sönmez, 1992: 136). İhracatta, başta pirimler, istisnalar, vergi iadeleleri üzerinden çalıştırılan teşvik mekanizması ile, ihracatçının gelirin ortalama olarak % 40-44 dolaylarında arttığı hesaplanmaktadır (Sönmez, 1992: 136, 137). Devletin teşvik politikası ile yaptığı müdahaleler, küçük üretici kesimden ziyade ihracatçı kesimi, ya da ticari sermayeyi desteklemektedir. Bu anlamda üretim, ticaret, finans sektörlerinin tümünde birden holding olarak örgütlenmiş büyük sermaye yeni düzenlemelerden geçmiş dönemde olduğu gibi yine en fazla pay alan kesim olmaktadır.<sup>13</sup>

Uluslararası sermaye, hegemonyanın kurucuları arasında<sup>14</sup> yine vardır. 24 Ocak istikrar programı, uluslararası sermayenin “teknik” ve “maddi desteği” (ve dolaylı olarak “dayatması”) ile oluşturulmuştur.<sup>15</sup> Bir önceki birikim rejiminde önemli rantlar elde eden büyük burjuvazinin “üstlenmek istemediği” birikim

13 1980 sürecinde siyasi gerilimi “ortadan kaldırması” noktasında ordunun üstlendiği rol itibarıyla, dolaylı olarak, hegemonyanın kurucuları arasına ordu da dahil edilebilir. Ordunun hegemonik projelerle ilişkisi için, ordu mensuplarının iktisadi bir girişimi olan OYAK’ın serüveni belki bir ipucu verebilir:

1 Mart 1961’de, ordu mensupları arasında sosyal güvenlik hizmeti vermek, yardımlaşmayı sağlamak amacı ile kurulan OYAK (Sönmez, 1992: 22) istikrarlı bir şekilde büyüyerek Türkiye ekonomisinin önemli kurumlarından biri haline gelir. 1969’da OYAK- Fransız Renault ortaklığı kurulur (Sönmez, 1992: 227) ve Türk otomobil piyasasında Koç grubu ile birlikte iki büyük firmadan biri haline gelir. ISO 500 büyük firma anketinde 1997’de 11 inci, 1998’de 8 inci, 2000’de 3 üncü büyük firma olma başarısını göstermiştir. Sönmez’in tespitine göre, “Oyak, kurumlar vergisi, veraset ve intikal vergisi, gelir vergisi, damga vergisi ve gider vergisi[nden muafır].” (Sönmez, 1992: 230).

OYAK asıl önemli atılımını, bir sonraki birikim rejiminde, 2000-2001 krizinden hemen sonra finansal alanda payını çok büyük oranda artırarak yapacaktır. 1980’deki gibi bir IMF istikrar programı olan 1999 ve 2001 programlarına verdi-

ği “dolaylı destek ile” bu atılım arasında dikkat çekici bir paralellik vardır. Süreç sonunda kurum, otomotiv, çimento, gıda-kimya, hizmet sektörleriyle birlikte finans sektöründe de şirket ve iştirakleri ile ülkenin güçlü sermaye gruplarından birine dönüşmüştür (Kaynak: [http://212.15.12.196/oyak\\_grubu.asp](http://212.15.12.196/oyak_grubu.asp)).

14 Tünay, sadece hegemonyanın kuruluşunda değil, hegemonik projenin 1983-1987 arasında pasif devrim stratejisi şeklinde sürdürülebilmiş olmasında da, IMF desteğinin önemli payı olduğunu vurgulamaktadır (Tünay, 1993: 23).

15 Bu iddia, finans sermayenin dönem içinde şekillenmekte olan kendi “birikim stratejisi” için üretken sermayeden destek alma çabasının bir parçası olarak yorumlanabilir.

maliyetleri kriz sürecinde devlet borçlarına dönüştürülmüş ve uluslararası sermayenin hegemonya içindeki konumu borç ilişkisi etrafında güçlenerek süregitmiştir.

Hegemonik projede, ithal ikameci dönemden farklı olarak, işçi sınıfının ve tarım kesiminin “yer bulamaması” (1989’a kadar sürekli düşürülmesi, iç ticaret hadlerinin tarım kesiminin aleyhine dönüşmesi bunun göstergesidir) işçi sınıfının ve toplumsal muhalefetin askeri rejim ile siyasi alanda “bastırılmış” olması ile ilişkilendirilebilir. Bu kesimlerin dönüşen konumları yeni birikim rejimini tanımlamaktadır: ekonominin dış rekabete açılmasıyla, tarımsal girdiler ve emek baskı altında tutulması gereken maliyet unsurlarına dönüşmüştür. Bu kesimlerin gelirlerinin reel olarak bastırılması, aynı zamanda, iç talebin daraltılıp, ihracatın dolaylı olarak teşvik edilmesini de sağlayacaktır (Oyan 1987: 53).

Yeni hegemonik projede “pozisyon kaybeden” bir diğer unsur ise küçük sermayedir. “Bu süreçte en çok zarar gören unsur, koruma duvarları ardında büyüyen bir ekonomi ortamında ithal-ikameci sanayilere bağlı olarak palazlanmış küçük sermayedir” (Gülalp, 1993: 40).

Hegemonik projenin başarısının ardındaki diğer bir unsur da, projenin güçlü bir “ikna” söylemi ile beslenmiş olmasıdır. Serbest piyasa ekonomisi kavramı, sürekli planlı ekonomiye karşı yüceltilmiş, sermaye ve piyasa kutsanmıştır. “Piyasa söyleminin doğrularının otoriter bir devlet biçimi altında, mutlak doğrular olarak yüceltilmesi” ve “halkın rızasını kazanmak için kullanılacak olan ithal tüketim maddelerinin yaygınlığı”nın artması hegemonyanın belirleyicileri olmuştur (Yalman, 2002). Hegemonyanın söyleminde ekonominin teknik bir olgu olduğu tezi de sürekli işlenmiştir (Tünay, 1993: 22). Buna göre, ekonominin kendi kanunları vardır ve ancak ekonomi bu teknik boyutu ile ele alındığında istenilen doğru sonuçlara ulaşılabilir. Böylece ekonomi siyasi kimliğinden arındırılmış ve yaratılan yanılısama ile olası eleştirilerin büyük bir kısmı “bağlam dışı” bırakılmaya çalışılmıştır. Geniş halk kitlelerinin lehineymiş gibi gösterilerek enflasyonla mücadele temel strateji olarak ortaya çıkarılmıştır. Ancak enflasyon bir talep olgusu olarak algılanarak, çalışanların gelirleri bastırılmıştır. Piyasanın kendi içinde rekabeti barındırdığı, rekabetin ise hem sermaye hem de tüketici için etkin olduğu imajı yaratılmış, ancak piyasalar eksik rekabet ve tekeli yapılarını korumuştur.

Geniş bir zaman sürecine yayılan finansal yapılanma, 1980



sonrası dönemin en önemli düzenlemesi olmuştur. Bunlar kısaca; 1980-82 döneminde “düzenlemeden arındırma” (*deregulasyon*) ve bankacılık-finance sektöründe rekabetin serbest bırakılması; 1982’de finansal kriz sonrası yeni kurum ve kurallar ile bankacılık sisteminin “yeniden düzenlenmesi” (*reregulasyon*); 1983’te menkul kıymetler piyasası yaratabilmek için SPK’nın kurulması; 1985’te mali sistemin en büyük kesimi olan bankacılık için Bankalar Kanununun çıkarılması; 1984’te kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi (Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 30 sayılı karar) -bankaların döviz işlemi yapmasının önü açılmıştır, pratikte bu karar yerleşiklerin yabancı parayı mali bir araç olarak kullanmalarına izin verilmesi anlamına gelmektedir-; 1984’te Merkez Bankası’nın Açık Piyasa İşlemleri yapmasına olanak sağlanması; 1985 Hazine borçlanmasında ihale sistemine geçilmesi; 1986’da İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nın kurulması; 1988’de MB’nin döviz piyasasını faaliyete geçirmesi, 1988’de MB altın piyasasının faaliyete geçirilmesi; 1989’da ödemeler dengesinde sermaye hareketlerinin serbest bırakılması olarak sıralanabilir (Ersel, 1999: 117-118). Günümüz mali piyasasının hemen hemen tamamıyla bu dönemde şekillendirildiği bu listede görülebilmektedir.

Yeni mali araçların ve kurumların devreye sokulması ile finansal serbestleşmenin, mali piyasalarda derinleşme yaratacağı, bunun da yatırım maliyetlerini düşüreceği beklentisi yaratılmıştır.<sup>16</sup> Ancak beklenti gerçekleşmemiş, reel faizler pozitif ve yüksek değerlere ulaşmış ve mali derinleşme sadece devlet açıklarının finansmanının bir fonksiyonu olarak kalmıştır.<sup>17</sup> Bu anlamda, bir sonraki dönemde yeni bir hegemonik proje olarak şekillendiği iddia edilecek olan finansal yapı ile maliye ilişkisinin temellerinin 1980’lerde aranması gerekir.

Finansal alanın en büyük sektörü olan bankacılık sektöründe banka sayıları, dönem içinde, yükselen sermaye gruplarının yeni bankaları ile hızla artmıştır.<sup>18</sup> Bununla birlikte büyük sermaye grupları, 1980’lerin hemen başında, ekonomide uzun yıllardan beri faaliyet göstermekte olan çeşitli bankaları “iştirakleri arasına katarak” sektördeki yerlerini güçlendirmiştir. Yine bu dönemde sektördeki yabancı banka sayısı, ortaklıklarla birlikte, hızla artmıştır (Sönmez, 1992).<sup>19</sup> Sistemde, yeni kurulan bankalara rağmen, kamu bankalarının hâlâ önemli bir paya sahip olmaları ve büyük holdinglerin pek çok batık şirketinin “maliyetlerinin” devletleştirilmesinde kullanılmaları, işlevsel bir ilişkiyi taşıması anlamında dikkat çekicidir (bkz. Sönmez 1992: 137-139).

16 1985’te borç ihale sisteminin devreye sokulması (Arın, 2000: 277) bunun en belirgin örneğidir; 1980’lerin sonunda İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’ndaki işlem hacminin %90’ının devlet kağıtlarından oluşur hale gelmesi (Buğra, 1997: 209) ise sürecin niteliği konusunda aydınlatıcıdır.

17 1984-90 döneminde kurulan 13 yeni bankanın kuruluş yılı ve ana hissedar grubu şu şekildedir: Impexbank 1984 *Eliyeşil*; Adabank 1984 *Uzan*; Chemical Mitsui 1985 *Enka ve Chemical Mitsui*; Testilbank 1986 *Akın Grubu*; Koç-American Bank 1986 *Koç ve Amerikan Express*; BNP-AK-Dresdner 1986 *Sabancı*, BNP, Dresdner; Türkiye Turizm Yatırım ve Dış Ticaret Bankası 1988 *Lapis*; Net Bank 1988 *Net Holding*; Interbank 1988 *Çukurova*; Birleşik Türk Körfez Bankası 1988 *Doğuş ve Katarlı Yatırımcılar*; Tekfenbank 1989 *Tekfen*; Birleşik Yatırım Bankası 1989 *Kavala ile Ürdün, Kuveyt, Suudi Arabistanlı Yatırımcılar*; The First National Bank of Boston 1990 *Alarko ve Cerrahogulları ile OYAK ve Bank of Boston Co.* Kaynak: Banks and Banking System (İstanbul: IBAR Co., Inc., 1991)

18 1985 itibarıyla faaliyet göstermekte olan 15 yabancı bankanın sadece 4’ü 1980 öncesin-

den beri sektördedir (Abaç ve IBAR Group, 1986: 21).

19 Vergi yükleri konsolide bütçe vergi gelirlerinin GSMH'ya yüzde oranı olarak 1975-1979, 1980-1984 ve 1980-1988 dönemleri için sırası ile %14,5- %13,2 ve %12,4 değerlerinde gerçekleşmiştir (Kaynak: DPT verilerinden hesaplanmıştır).

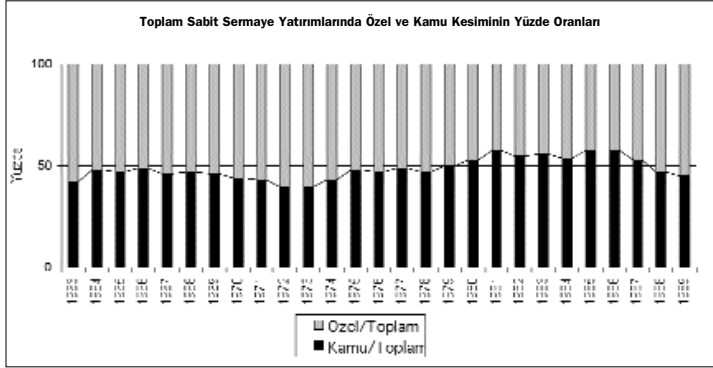
20 Mal ve hizmet vergilerinden, kurumlar vergisinden ve stopaj yolu ile toplanan gelir vergisinden, sosyal güvenlik sigorta kesintilerinden oluşan büyük bir fonun, vergi dairelerine yatırılmadan önce işletme tarafından tasarruf edilebilmesi (yani kullanılabilirliği) sağlanmıştır. Oyan, bu fonun, vergisel ödemelerin dörtte üçü civarında olduğunu belirtmektedir (Oyan, 1987: 65).

21 1984-1989 yılları arasında, toplam 28 milyar dolar yatırım kredisi alınmıştır (Bal, 2001: 211).

## 2-2.1 Devletin Mali Krizi

1980 sonrası dönemde sermaye birikim süreci için tasarlanan mekanizma, özel sermaye üzerindeki vergi yüklerinin hafifletilerek özel sektörde tasarruf fazlası yaratılması ve bu fazlanın özel yatırımlar ile sermaye birikimine dönüştürülmesi beklentisine dayanmaktadır. Vergi yükü bu dönemde önemli oranlarda azalmıştır.<sup>20</sup> Bununla birlikte, yeni vergi düzenlemeleri ile, özel işletmeler “vergi mültezimleri” statüsüne sokularak işletmelerde, “vergi fonları” ile dolaylı olarak kaynak yaratılması sağlanmıştır (Oyan 1987).<sup>21</sup> Tüm bunlara rağmen, özel kesimin tasarruf fazlası beklenilen aksine reel yatırımlara dönüşmemiş, vergi gelirleri azalan devletin borçlanma gereksiniminin karşılamasına yönelmiştir. Vergi yükleri hafifletilen dolayısı ile tasarruf fazlası verir hale getirilen sermaye grupları ile gelirleri azalan ve açık veren devlet arasında bağımlılık ilişkisinin temelleri bu dönemde atılmıştır.

Toplam yatırımlarda kamunun payı, 1988'e kadar artmaya devam etmiştir. Sabit sermaye yatırımlarında kamu ve özel kesimin payını gösteren aşağıdaki şekilden de izlenebileceği gibi, ithal ikameci dönemde kamu yatırımları özel yatırımların hep gerisinde kalırken, 1980 sonrası 1988'e kadar kamu yatırımları hızla artarak özel yatırımları aşmıştır.



Kaynak: DPT 1993 Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1992)

Yapılan kamu yatırımlarının özellikle ulaşım, iletişim ve enerji alanlarında yoğunlaşması, yatırım politikalarının dönüşümünü ortaya koymaktadır.

**Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı (Yüzde Oranları)**

	Enerji ve Ulaşım	Eğitim ve Sağlık	Tarım	İmalat
1963-1979 Ortalama.....	37,3	11,2	13,4	19,3
1980-1989 Ortalama.....	50,5	6,2	9,0	13,6

Kaynak: DPT verilerinden türetilmiştir

İhracata dayalı birikim rejiminde, devletin enerji ve ulaşım alanlarına yaptığı yatırımların toplam devlet yatırımlarının yarısına ulaşmış olması ve eğitim, sağlık gibi toplumsal yatırım harcamaları ile tarım-imalat alanlarındaki yatırımların ithal ikameci döneme göre önemli oranlarda azaltılması (bu dört yatırım alanı için toplam %15 oranında) dikkat çekicidir. Bu tabloda da görülmektedir ki politika tercihi, O’Connor’ın toplumsal yatırım harcamaları olarak adlandırdığı, özel sektör yatırımlarının kârlılığını artırıcı harcamalar doğrultusunda şekillenmiştir. Bu dönemde yatırım harcamaları için yoğun olarak uluslararası kredilere başvurulması maliyetlerin ertelenmesini ve yabancı finansın mali yapıdaki payının artmasını sağlamıştır (Bal 2001: 210).<sup>22</sup>

Kamu finansman biçiminde önemli dönüşümler yaşanmıştır. İç borçlanmada, konsolide borçların payı azalmış, tahvil ve bono piyasasının tesisi ile 1985-1988 yılları arasında devlet hisse senedi ihraçlarının payı artmıştır.

Bu dönemin kamu mali yapılanmasını tanımlayan önemli bir düzenleme de, KİT’ler, mahalli idareler, kalkınma bankaları olmak üzere konsolide bütçe dışı “diğer kamu kurumlarının” 1985 yılından itibaren, finansman ihtiyaçlarını uluslararası piyasalarda tahvil ihracı yolu ile karşılama yolunu yasallaşması olmuştur (Bal, 2001: 218). Böylece, kamu kurumları, Hazine garantisi alarak, bireysel borçlanmaya yoluna gitmiş ve bu düzenleme kısa vadeli sorunların çözülmesini sağlayan bir “kamu kesimi finansman modeli” olarak işletilmeye başlamıştır.

Mali yapıda, hegemonyanın değişimine paralel olarak yaşanan dönüşümler şu şekilde özetlenebilir: Askeri müdahale ile meşruiyet sorununun devlet üzerindeki yükü hafifletilmiştir; ücretler reel olarak düşürülerek, devletin emek verimliliğini artıracak harcamalarda bulunması ihtiyacı hafifletilmiştir ve bunun sonucu olarak eğitim, sağlık yatırım ve harcamaları giderek azalmış, özel sermaye birikimini teşvik edici altyapı yatırım harcamaları arttırılmıştır. Bu yapılanma etrafında 1980-89 döneminde, birincil bölüşüm probleminin, yeni birikim tarzı için “sorun yaratmadığını,” bu yüzden kamu mali düzenlemelerinin ağırlıklı

22 Finansal sermayenin reel ile ilişkisini giderek koparması, uluslararası kapitalist sistem içinde 1970’li yıllardan itibaren önemli bir olgu haline gelmiştir. Sweezy’in tespitine göre, 1970’lerde merkez kapitalist ekonomilerde girilen durgunlukla birlikte artık, kârlar, “eksis tüketimi” derinleştireceği için tekrar üretime dönüştürülemez hale gelmiş ve büyük bir fon finansal kesime kaymıştır (Sweezy, 1999). Minsky’e göre de, 1980’lerde başlayan finansal genişlemeyi olanaklı kılan unsurlar, kapitalizmin altın çağında yaratılan “fazla” ve sosyal devlet politikaları etrafında genişleyen emeklilik, bireysel sigorta, yatırım türü büyük fonlar olmuştur. (Minsky 1989: 398). 1980’li yıllar, çevre ülkelerin liberalleşen ticaret politikaları benimsediği ve sermaye hareketlerine ekonomilerini açtıkları yıllar olmuş, finansal sermaye çevre ülkelerde gittikçe güçlenmiş, 1990’lı yıllarda ise bu hareketlilik, tüm dünyada egemenliğini pekiştiren yeni kapitalist dinamik haline gelmiştir (Insel, 2001: 10).

23 İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, bu düzenlemeyi şu şekilde açıklamaktadır: "Türkiye dünya üzerindeki en liberal döviz rejimine sahip ülkelerden biridir. Türk Lirası'nın tam convertibl olmasının yanı sıra 1989 yılından beri yabancı bireysel ve kurumsal yatırımcıların İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda menkul kıymet alım satımını serbest bırakan bir politika da izlenmektedir. Türk menkul kıymetleri üzerine yabancı portföy yatırımcılarının yaptıkları işlemlere hiçbir sınırlama getirilmemiştir...Bu düzenlemeyle, Türk hisse senetleri ve tahvil piyasaları, sermayenin ve kârların yurtdışına çıkarılmasına hiçbir engel getirilmeksizin yabancı yatırımcılara açık hale gelmiştir." (<http://www.imkb.gov.tr/yabanci/portfoy.htm>).

olarak "toplumsal yatırım harcamalarına" kaydırıldığını söyleyebiliriz. Bu dönemde kamu açıklarının finansman biçimi, vergi almak yerine borçlanmaya gitmek olarak belirmiş ve bu düzenleme birikim rejiminin de temel belirleyeni olmuştur.

Özetlersek, serbestleşme ve uluslararası kapitalizme serbest bir piyasa olarak eklenme tercihi, önce ticaretteki düzenlemelerle başlamış, daha sonra finansal piyasalar yapılandırılmış, iç ve dış açık "probleminin çözüm mekanizması olarak gündeme gelen" finansal unsurların hâkimiyeti giderek artmış ve bu noktada 1989 düzenlemeleri gündeme gelmiş, bütün bu unsurlarla birikim rejimi ve hegemonya yeniden şekillenmiştir.

### 2-3. Finansal Birikim Rejimi 1989 Sonrası

O'Connor'ın mali kriz çözümlenmesi, hâlâ geçerliliğini koruyan reel unsurların analizine dayanmakla birlikte, mali serbestleşme ve küreselleşme konjonktürü etrafında giderek önemi artan finansal sermayenin<sup>23</sup> doğasındaki çelişkiyi içselleştirmektir (Arın, 2001: 18). Finansal genişleme ve finansın reel ile ilişkisine dair devletin üstlendiği yeni "işlevlerin" anlaşılabilmesi için birikim ilişkileri ve finans sermayenin kazandığı yeni pozisyon analize dahil edilmelidir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin 1980 sonrası dönemine dair yapılacak tespitlere kuramsal bir zemin hazırlayabilmek için, önce finansal birikimin ve "finansal birikim rejiminin" tanımı yapılmaya çalışılacaktır.

Finans sermaye, soyut haliyle, üretken sermayenin, kendi çevrimini tamamlamayı (yani satış ile meta formunun tekrar para formuna dönmesini) beklemeksizin üretimine kesintisiz biçimde devam edebilmesine olanak tanıyan bir fondur. Bu fonun üretken sermayeye devri karşılığında, finans sermaye, üretilen artı değer üzerinde bir hak talep etmektedir. Bu çerçevede, finans sermaye ile üretimde bulunan sermaye arasındaki ilişki, reel artı değer etrafında kurulmakta ve tamamlanmaktadır. Ancak, finans sermaye sadece üretken sermaye ile ilişki kurmamaktadır; finans kendi içinde (borsalar/ikincil piyasalar/portföy hareketleri) genişleyebilmekte, finansal araçlar başlı başına bir yatırım unsuruna dönüşebilmektedir.

Finansal genişlemenin süregitmesi, finans sermaye için kârlılık koşullarının geçerliliğini korumasına bağlıdır. Bu ise, yukarıda da açıklandığı gibi, "reel birikimden" ve "finansal genişlemenin kendisinden" olmak üzere iki olası kaynaktan beslenebilmektedir. Bunlardan ikincisi, toplam ölçekte bakıldığında zaman, fi-

nansal birikim ile reel birikimin birbirinde kopma riskini gündeme getirmektedir. Bu risk, finansal aktörlerin hareketlerini “bağlamayan”, toplam ölçekli bir sorundur ve finansal değerlerin bütününün değersizleşmesi ile çözülme tehlikesini ifade etmektedir. Finansal ile reel arasındaki ilişkiyi tanımlayan iki mekanizmadan biri piyasa fiyat hareketleridir. Finansal birikim, fiyat hareketleri üzerinden (döviz kuru, enflasyon, faiz hadleri) üretilmiş artı değerın yeniden bölüşümü ile reel birikim ile ilişkisini kurabilir. Diğerı ise devlet müdahaleleri/düzenlemeleridir. Bu mekanizmalar finansal sermaye için “birikim stratejilerini” tanımlamaktadır. Burada kullanılan “birikim” kavramı artı değerın birincil ve özellikle ikincil bölüşüm ilişkileri aracılığıyla finans kesiminde toplanmasını anlatmaktadır. Finansal değerlerin reel ile bağının kurulabilmesi ve finansal genişlemenin artması finansal birikimin göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Bu birikimin sürekliliği ve istikrarında, finansal genişlemenin gerçekleşebilmesi ve bu genişlemenin reel ile “beslenebilmesi” için devletin yeni işlevler yüklediği görülmektedir.

### 2-3.1 Türkiye’de Finansal Birikim Rejimi ve Finansın Hegemonyası

Daha önceki bölümlerde açıklandığı gibi, Türkiye’de, serbestleşme tercihinin bir yansıması ve 1980’lerin sonunda yaşanan devletin mali krizine bir çözüm arayışı olarak gündeme gelen mali kurumsal yapılanma süreci 1980’lere yayılmıştır. 1989 yılında, bu sürecin bir parçası olarak, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesine dair kararnamenin kabulü<sup>24</sup>, (uluslararası sermayenin de dayatmaları ile) bu yapının dünya finans sistemine eklemlenmesinin koşullarını gerçekleştirmiş ve finansal birikim rejimini kuran temel düzenleme olmuştur. Bu düzenlemeden beklenen, uluslararası fon akımlarının, hem büyümenin finansmanına hizmet edeceği, hem de kamu açıklarının finansmanını kolaylaştıracığıdır. 1980 sonrası ihracata dayalı sanayileşmenin gelişmemesi ve zayıflaması ile “giderek kötüleşen koşullar içinde Türk devleti, büyük hacimli yabancı sermaye girişini ekonomik büyümeyi tekrar sağlayabilmenin kilit mekanizması olarak algılamıştır” (Öniş, Aysan, 2000: 126). Bu düzenlemeyle, ekonomik büyümenin makro nedensellik mekanizması değişmiştir. 1970’lerde büyüme süreci genişleyici politikalarla başlamakta, büyüme sonrasında da cari açık meydana gelmekte, bu açık da sermaye hareketleri ve dış borçlanma ile kapatılmaktayken, 1989 sonrasında

24 1991 yılında da, özel işletmelerin dış kredi kullanımını, fon muafiyetleri ve bürokratik sınırlamaların kaldırılması ile kolaylaştıran yasal düzenlemeler yapılmış (Bal, 2001: 219, 220) ve böylece sadece kamunun değil özel kesim açıklarının da dış finansman yolu ile kapatılabilmesinin önü açılarak ekonomide rahatlama sağlanmaya çalışılmıştır.

25 Finans sermayenin tam akışkanlığının sağlandığı bir ortamda, finans sermayeye vergi koyma ve parasallaşma ve teşebbüsünün başarısızlığına bir örnek 1994 krizinin hemen öncesinde devletin tahvil ve bono gelirlerine stopaj vergisi koyması ve borçlanma ihalelerini iptal etmesidir bkz. Sak (1995). (Görünüşte) finans hegemonyasını “zorlamayı” amaçlayan bu çıkış “beklenenin” tam tersi sonuçlar doğurmuştur. Yeni düzenleme hamlesine, sermayenin tepkisi şiddetli olmuş, faizler yükselmiştir. Kriz sonrasında devalüasyon, dış borcun reel yükünü arttırmış ve devalüasyon ile kurun yeniden değerlendirilmesinin koşulları yaratılmıştır. Kriz ile birlikte uzun bir süredir IMF’siz sürdürülen dönem kapanmıştır.

büyüme yabancı sermaye girişine bağımlı hale gelmiştir (Boratav 2001, Yeldan 2001: 37). Bu anlamda “fon akımlarına dayanan” yeni bir büyüme modeli tercihi benimsendiği söylenebilir. Türkiye’yi uluslararası finans sermayenin spekülative hareketleri için “serbest” bir piyasa haline getiren düzenleme ile finansal birikimin uluslararası unsurları, daha önce olduğu gibi sadece borç<sup>25</sup> ilişkisi ile değil, portföy hareketleri üzerinden de büyüme projesine girmiş olmaktadır.

1980 sonrası üretken ve ticari sermayenin birikim stratejisinin bir parçası olan değeri düşük kur düzenlemelerine ve dış ticaretin teşvik ve kur politikaları ile desteklenmesine 1989’dan sonra son verilmiş, yukarıda tanımlanan amaçlar ve uluslararası finans sermayenin gereksinimleri doğrultusunda değerlendirilmekte olan kur politikaları benimsenmiştir. 1989 yılı, aynı zamanda ücret politikalarının da dönüştüğü bir yıl olmuştur. 1980’den beri baskı altında tutulan işçi ücretleri, artan toplumsal muhalefet ile birlikte, önce kamu kesiminde olmak üzere tekrar 1970’lerin sonundaki seviyesine çıkarılmıştır. Bu ise, ücret baskısı ile maliyetlerin “yapay” olarak düşük tutulduğu ihracata dayalı birikim rejiminin sonunu tanımlayan bir başka düzenleme olmuştur (Yeldan, 2001: 75,76).

Tüm bu unsurlar, 1980 sonrasında devreye sokulan büyüme modelinin “beklenen performansı” sergileyememesine karşılık ve açıkların artmasına bir çözüm olarak, finansal sermayenin birikim stratejisinin bir büyüme modeli olarak benimsendiğinin göstergesi olmaktadır. Bu noktada finansal sermayenin önderliğinde yeni bir hegemonik projenin kurulduğu tespit edilmektedir.

### 2-3.2 Hegemonyanın Unsurları ve Devletin Mali Krizi

Türkiye’de finansal sistemin hacminin dar olduğu ve kamu borçlarının finansal sisteme göre çok büyük boyutlara ulaştığı görülmektedir (Bal, 2001: 199). Türkiye’de finansal sistemin milli gelire oranı düşük olmakla birlikte, kamu borçlarının finansal sisteme oranla yüksek düzeylerde seyretmesi, finansal genişleme dinamiğinde mali açıkların önemine işaret etmektedir. Bu olgu, hisse senedi piyasalarında devlet menkul değerlerinin ağırlığının, uluslararası finansmana bağımlılığın ve finans sermayenin elde ettiği yüksek getirinin açılıcıdır. 1989 sonrasında finansal genişlemenin devlet açıklarının finansmanı üzerinden şekillenmesi ve finansal ile reel değerler arasındaki bağın kurulmasının yine

borçlanma ilişkisi üzerinden sağlanması finansal birikimi tanımlamaktadır.

Devlet açıklarının finansman biçimi, geçerli hegemonya ile tanımlanan, siyasi bir tercih olarak belirir. 1980 sonrası mali yapılanmada sermayenin vergi yükü azaltılmış ve oluşan kamu açıkları da sermayenin tasarruf fazlasından borçlanılarak ve bununla birlikte Merkez Bankası kaynaklarından yararlanılarak finanse edilmeye çalışılmıştır; yani sermayeden vergi almak yerine, sermayeden borç alma politikası tercih edilmiştir. 1989 dönüşümü ile dış tasarruflar da devlet borç finansmanın bir aracı haline gelmiştir. Yeni düzenlemeler dahilinde, “... ne borcun parasallaşması, ne sermaye üzerine bir vergi, ne de rantiyer sınıf üzerine ağır bir yük bindirebilecek herhangi bir diğer önlem, sermaye hareketlerinin serbest bırakıldığı ve ulusal paranın konvertible olduğu bir ortamda başarı ile uygulan[abilir hale gelmiştir]” (Akyüz ve Boratav, 2001: 32).<sup>26</sup> 1994 krizi sonrasında kamu açıklarının Merkez Bankası kaynaklarına başvurularak finansmanına son verilmiş ve açıklar hemen hemen tamamı ile borçlanılarak kapatılmıştır. Özel finans kurumlarının uluslararası piyasadan aldığı kredilerin devlet borçlanma araçlarına yatırılması, devletin dış piyasadaki doğrudan borçlanması yerine özel sektörün aracılığı ile borçlanması anlamına gelmektedir. 1990 sonrası bütün bir dönem için, orta ve uzun vadeli borçlanmada kamu sektörünün payı azalırken özel sektörün payı sürekli artmıştır. (1990’da bu oranlar sırası ile %76,9 ve 3,6 iken 2000’de %53,5 ve %31,9 olmuştur).

Devletin 1989 sonrası finans sermaye ile kurduğu borç ilişkisi aynı zamanda bir transfer ilişkisine dönüşmüştür. Devletin borç faizi olarak ödediği tutar ile devletin borçlandığı kesimlerden elde ettiği vergi gelirleri karşılaştırıldığında finans sermayenin sadece kendi vergi ödemelerine değil, diğer sınıflar üzerinden alınan vergilere de, devletle girdiği kredi ilişkisi üzerinden “el koyar” hale geldiği görülmektedir (bkz. Yerci, 2001: 64, 65). Bu olgu, borçlanma ilişkisinin, vergi yapısı ile birlikte ele alındığında, bir net değer transferi mekanizması haline geldiğinin göstergesidir.

Finansal birikim rejiminin ekonomik gücü elinde tutan unsurları, rantiyeye dönüşen büyük sermaye ve uluslararası finans sermayesi olarak belirir. 1981’deki finansal serbestleştirmeden beri, Türkiye’nin en büyük 500 sanayi kuruluşunun kazançlarının ortalama %55’ini faaliyet dışı alanlardan sağlıyor oluşu finansal birikim stratejisinde büyük sermayenin konumunu tanımlar.

<sup>26</sup>[http://www.spk.gov.tr/HaberDuyuru/aylikbul ten /2003/Ocak/default\\_tr.html](http://www.spk.gov.tr/HaberDuyuru/aylikbul ten /2003/Ocak/default_tr.html)

27 Kriz sonrasında denk gelen 2000 Aralık ayı çıkarıldığında, 1989-2000 dönemi için, bono ve tahvil ihraçlarından oluşan devlet iç borçlanma senetleri alımlarında bankacılık kesiminin %84,3, resmi kurumların %8,9, özel sektörün %3,2 ve hane halkının da %3,7 paya sahip oldukları görülmektedir (Kaynak: Hazine Müsteşarlığı).

28 Kaynak: www.tbb.org.tr  
29 1973 yılından beri Ziraat Bankası vergi daireleri ile birlikte vergi tahsilatı yapmaya yetkili tek bankayken bu yetki, 1993'te Halk Bankası ve 1995'te Em-lak Bankası ile İş Bankası'nın da dahil edilmesi ile bankacılık sektörünün diğer kamusal bankaları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. 1996'dan itibaren vergi tahsilat yetkisi özel bankalara da verilmiştir. Devletin vergi tahsilatını kolaylaştıracağı düşünülen bu uygulama, aynı zamanda bankacılık kesimine de "hizmet" edecektir. 1996'da 6 banka, 1998'de 10 banka, 1999'da 5 bankaya daha izin verilmiştir. Kriz sonrasında devir, tasfiye, birleşme nedeniyle 8 bankanın izinleri iptal edilmiş ve 2002 yılında toplam 16 banka bu izni kullanmaktadır. Kaynak Gelirler Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporları 1999, 2000, 2001.

lamaktadır. Büyük burjuvazinin giderek reel yatırımlardan uzaklaşarak finans sermayeye dönüşmesi, kamu açıklarının finansmanında, 1980'den beri süre gelen politik tercihle örtüşmektedir.

Finansal birikimin unsurları, kurumsal olarak bankacılık sektörü, sermaye ve menkul kıymet piyasalarında izlenebilmektedir. Bunlar şu şekilde açılabilir:

Sermaye piyasasında yeni ihraçlar içinde devlet borçlanma senetlerinin piyasanın neredeyse tamamını oluşturması, devlet borçlarının finansal alan üzerindeki tamamlayıcılığının boyutuna işaret etmektedir. 1994-2002 yılları arasında, sermaye piyasası menkul kıymet stok miktarlarında kamu kesimi menkul kıymetlerinin toplamdaki payı, dönem ortalaması olarak % 87,7'si gibi önemli bir seviyede gerçekleşmiştir.<sup>27</sup> Finansal sektörün diğer unsurlarından biri olan ikincil menkul kıymet piyasasında işlem gören kamu menkul kıymetlerinin oranı da hayli yüksek değerlerde seyretmektedir. Finansal sektörün üçüncü bileşeni olan bankacılık kesimi, devlet borçlanma senetlerinin en büyük alıcısı olmuştur.<sup>28</sup> 1989 sonrası süreçte kamu kesimi borçlanma gereğinin hızla artması ile bankacılık sektöründe finans sermayenin, reel üretimi finanse etme özelliğini giderek yitirdiği görülmektedir. Bankalar kesiminin toplam varlıkları içinde, menkul kıymetler cüzdanında tutulan Devlet İç Borçlanma Senetleri çıkarılınca geriye kalan miktarın küçüklüğü ve mevduat kredi oranının azalmakta oluşu bankacılık kesiminin giderek "normal" çalışma mekanizmalarından uzaklaştığının göstergesidir. 1994 krizinden sonra mevduatlara devlet garantisi getirilmesi, "bankacılık sistemi açısından 'pasifin yükümlülüğünün devlete, aktifin kullanımının sahip ve yöneticilere bırakıldığı' ya da bir başka deyişle "zararın kolektif kârın bireysel olduğu" (Karacan 1996: 180) bir yapıya dönüşmüştür. Bu garanti ile finans sektörünün arkasında devlet desteği olduğu ve tasarruf sahiplerinin paralarını bankalara "güvenle teslim edebilecekleri" konusunda piyasalara yasal güvence verilmiştir. Bununla birlikte sektörün kârlılığında baktığımızda, Türkiye Bankalar Birliği'nin 1998 tarihli raporuna göre, Türkiye'de 1994 krizi sonrası dönemde, beklenenin aksine, "ortalama özkaynak kârlılığı"nın özel bankalar için arttığı görülmektedir.<sup>29</sup> Bu olgu, krizlerin finansal kesimin toplamı için olumsuz bir etki yaratmadığının bir göstergesidir.

Bu dönemde gündeme gelen ve bankacılık sektörünün gelişimini destekleyen bir düzenleme devlet maliyesiyle doğrudan ilgili olması itibarıyla dikkat çekicidir. Bu dönemde, devletin vergi



gelirlerini tahsil etme yetkisi, vergi dairelerinden özel bankalara genişletilmiştir. 1980 sonrası sürecin en belirgin mali düzenlemesi, üretken sermaye ve işletmelerin önceki bölümlerde ele alındığı gibi “vergi mültezimi” haline getirilmesi iken, 1989 sonrası finansal birikim modelinde, vergi toplama yetkisinin doğrudan bankacılık sektörüne genişletilmesi, iki birikim rejimi arasındaki değişimin çok önemli bir göstergesi niteliğindedir.<sup>30</sup> Bu düzenleme ile, 2001 yılında vergi tahsilatının % 51’lik bir bölümünün bankacılık kesimi aracılığı ile yapıldığı görülmektedir.<sup>31</sup>

Kur, faiz değişimi ile sermaye hareketleri finansal yapının diğer unsurlarını tanımlar. Kamu açıklarının vergilerin arttırılması ya da Merkez Bankası kaynaklarına başvurularak yani borcun parasallaştırılarak finansmanı yoluna gidilmemesi ve ağırlıklı olarak yurt içi piyasalarda borçlanılarak finansmana baş vurulması yurtiçi piyasalarda reel faizleri yükseltmiştir (Sak, 1995: 37). Bununla birlikte dönem içinde enflasyon hadlerinin de yüksek seyretmesi itibariyle nominal faiz değerleri yüksek oranlara ulaşmıştır. Bunun yabancı yatırımcılar için önemi unutulmamalıdır. Çünkü, yerleşikler, finansal yatırım kararlarını reel faiz değerine göre alırken, uluslararası finans sermaye için arbitraj, giriş-çıkışın yapıldığı kura ve faizin nominal değerine göre oluşmaktadır.<sup>32</sup> Bu dönemde değerli kur politikası, finansal hareketlerin serbestleşmesi sonucu spekülative sıcak para girişine dayanmakta, kurun değerlendirilmesi ve yüksek faiz ile birlikte oluşan arbitraj koşulu sermaye hareketlerini tekrar ülkeye çekerek kendi kendini besleyen bir değerli kur-sermaye girişi döngüsü yaratmaktadır. Bu döngü, uluslararası yazında “yükselen piyasalar” olarak anılan, finansal hareketler için yüksek kâr olanakları sağlayan “gözde” ekonomileri tanımlamaktadır.<sup>33</sup>

Kurun dış ticaret deseni ile ilişkisi ortadan kalkmış ve dövizin finansal bir araç haline dönüşmesi itibariyle de kur, finansal piyasalardaki spekülative işlemleri de kapsayan arz ve talebe göre belirlenir hale gelmiştir. “Finansal piyasalarda işlem hacmi dış ticaret hacmi karşısında çok yükselmiştir” (Sak, 1995: 51).

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve kurun değerlendirilmesine izin verilmesi, ihracata dayalı sanayileşme birikim modelinin önemini yitirdiğinin ve ticaret fazlası hedeflerinin yerini sıcak para politikalarına bıraktığının bir göstergesidir. Nurhan Yentürk, Türkiye’nin spekülative sermaye ataklarına açık hale gelmesi ile bu dönemde artık kur politikasının dış ticaret dengesi için bir araç olmaktan çıktığını belirtmekte ve bu dönemde Tür-

30 Vergi Dairesi Tahsilatı 16,8 Katrilyon TL ile toplam vergi tahsilatının %48,17’si oranında gerçekleşmişken, Vergi Dairesi Otomasyon Projeleri (VEDOP) Kapsamındaki Vergi Daireleri Adına Yapılan Banka Tahsilatları 18,1 Katrilyon TL ile toplam vergi gelirleri tahsilatının %51,83’ünü oluşturmuştur. VEDOP kapsamındaki tahsilat (yukarıdaki iki değerin toplamı) ise toplam vergi gelirleri tahsilatının %88,2’sini oluşturmaktadır (Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü 2001 Faaliyet Raporu).

31 Her ikisinin de enflasyonu içermesi nedeniyle, nominal faiz ve döviz kuru arasında da ilişki vardır.

32 Yeni uluslararası düzenleme söyleminde de bu dönüşüm izlenebilmektedir. “Az gelişmişlik” kavramları yerine artık, bu ülkelerin finansal liberalleşme tercihlerinin derecesi doğrultusunda, “yükselen piyasalar” (*emerging markets*) kavramı kullanılmaya başlanmıştır. “Dolayısıyla az gelişmişlik bir sorun olmaktan çıkmış, (az) gelişmekte olan ülkeler de artık *yükselen piyasaya* dönüşmüşlerdir” (Yeldan, 2002: 20).

33 1998 yılı sonunda kullanılmakta olan kredi kartı sayısı da 7,1 milyon iken, bu sayı 2002 yılında 15,7 milyona ulaşmıştır. Aynı tarihler için, kredi kartlarının yurtiçi kullanım sayısı 241 milyondan, 638 milyona; kullanım cirosu ise 2 Katrilyon TL’den 25 Katrilyon TL’ye yükselmiştir.

34 Siyasetin tek tipleştirilmesi tespiti için (Yeldan ve Cizre, 2000: 495) ve olguyu küresel boyutta yorumlayan (İslamoğlu, 2002: 21)'e bakılabilir.

35 Krizlerle birlikte en büyük tasfiyenin bankacılık sektöründe yaşanması temel çelişkinin finans sermaye içinde bir paylaşım çelişkisi olduğunu ve bunun krizin ise bir düzenlenme biçimi olduğunun göstergesidir.

kiye imalat sanayiinin ihracat ve üretiminde yaşanan azalmayı dönüşümün göstergesi olarak ortaya koymaktadır (Yentürk, 2001). Yılmaz Akyüz ise, aynı süreci tahlil ederken reel olandan kurgusal olana kayan politika tercihini eleştirmektedir: “Hiçbir para, dünya piyasalarına yapılan ihracattan daha kıymetli olamaz. Yatırımlar ve ihracatın, kısa dönemli sermaye akımları, döviz kuru ve faiz oranlarındaki dalgalanmalar tarafından engellenmesine izin verilmemelidir” (Akyüz, 1995: 16).

Hegemonyanın “başarısını” tanımlayan unsurlar ise şu şekildedir: Sermaye girişi, “derin bölüşüm probleminin baskısını [kısa dönemde Y.K.] hafifletebilmiştir” (Öniş ve Aysan, 2000: 126), bu anlamda yeni finansal hegemonyanın ilk etapta toplumsal unsurlardan destek bulabilmesi ya da alması kolaylaşmıştır. 1990’larda sermaye hareketlerini serbestleştiren bütün ülkelerde finansal piyasalarda banka kredilerinin genişlediği görülmektedir (Öniş ve Aysan, 2000: 128). Buna bir de sıcak para hareketleriyle oluşan portföy yatırımları eklenmektedir. “Kısa vadeli, spekülatif sermaye akımları, bir yandan ekonominin dış açıklarını finanse ederken, diğer yandan da ulusal tasarruf eğilimini düşürerek tüketim ve ithalat hacmini genişletmektedir” (Yeldan 2001: 40). Banka kredileri ve fon akımları ile beslenen bu kısa dönemli “kurgusal” canlanma, finansın hegemonik projesine orta sınıfın, ücretli kesimin “dolaylı” desteğinin koşullarını oluşturmaktadır. Finans sermayenin hegemonik projesi, yaygınlaşan kredi kartları ve artan tüketici kredileri<sup>34</sup> ile orta sınıfı/ücretli kesimi, finansal genişlemenin bir parçası; yarattığı maddi ve “davranışsal bağımlılık” ile adeta “tutsağı” haline getirmiştir. Ücretli kesim de artık, repo, faiz, döviz, fon, hisse senedi gibi finansal araçların getirisini yakından takip etmekte ve finansal piyasayı, ücret gelirleri dışında “ek bir kazanç” elde edebilme “kapsı” olarak görmektedir. Sıcak para hareketlerinin koşulu ve sonucu olan değerli kur politikaları da, ithalatın ucuzlamasını ve tüketim malları çeşitliliğini artmasını sağlamakta, bu da ücretli kesimin tüketim olanaklarını zenginleştirmektedir. Bütün bu unsurlar birleşince finansın hegemonyasına, orta sınıftan gelen/gelecek desteğin koşulları oluşmaktadır.

Yeni hegemonyanın bir diğer tanımlayıcısı ise “siyasetin tek tipleşmesi”, “içinin boşalması”dır.<sup>35</sup> Uluslararası bileşenleriyle birlikte finansal sermayenin egemenliği altında alternatif politikalar artık üretilmemektedir. 1999 seçimleri sonrasında milliyetçi sağ, orta sağ ve orta sol koalisyon partilerinin birbirine zıt

söylemlerine rağmen aynı siyaseti paylaşmaları ve Türkiye tarihinin en "üretken" meclisini oluşturmaları da finansal birikim rejiminin hegemonyası etrafında yukarıdaki tespite bir örnek teşkil etmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, homojenleşme ve alternatifsizlik durumunun siyasi bir tikanıklığa değil, finansal hegemonyanın siyaset formuna işaret etmesidir.

2000-2001 krizleri, finansal birikim stratejisinin, egemen konumunu sürdürmesi, finansal sermayenin pozisyonunu güçlendiren yeni düzenlemelerin getirilmesi, finansal sermayenin reel ile bağımlı garanti altına alan yeni düzenlemelerin getirilmesi, uluslararası finansal kuruluşlara bağlılığın ve güvenin süregitmesi itibarıyla, hegemonya krizi olarak belirmemiştir. Kriz, finansal unsurlar arasında artan rekabetin, tasfiyelerle birlikte bir çözüme kavuşması<sup>36</sup> ve devletin mali yapısına dair yeni düzenlemelerin getirilmesi ile sonuçlanmıştır. 1998 Haziran IMF İzleme Programı'yla (*Staff Monitored Programme*) ön hazırlık evresi tamamlanan, 1999 Aralık "Enflasyonu Düşürme Programı" ile başlayan ve 2000-2001 krizlerinden sonra hız kazanan yapısal uyum süreci, bu düzenleme sürecinin ana patikasını oluşturmaktadır. Sosyal güvenlik reformu, fon sisteminin neredeyse tamamen tasfiyesi, döner sermayeli kuruluşların sayılarının azaltılması, işletmeciler KİT'lerin özelleştirilmesine devam edilmesi, kamu bankalarının yeniden yapılandırılması, kamunun elinde kalan KİT'lerin faiz dışı fazla verir hale getirilmesi, yerel yönetimlerin mali yapılarının yeniden tanımlanması, kamu istihdamının daraltılması, özel emeklilik sigortası uygulamasına başlanılması, Hazine'nin yükümlülüklerinin izlenilebilir hale getirilmesi, görev zararları uygulamasının yeniden düzenlenmesi, devletin yeniden yapılandırılması sürecinin mali kurumsal düzenleme boyutunu oluşturan başlıca unsurlar olarak belirmektedir.<sup>37</sup> Bu süreçte temel olarak kamu maliyesinin borç yükümlülüklerinin yerine getirebilmesi için gerekli olan disiplin sağlanılmaya çalışılmıştır.<sup>38</sup> Uluslararası finans kurumlarının "yükselen piyasalar" da geçerli kılmaya çalıştığı temel düzenlemelerden biri olan devletin "şeffaf hale getirilmesi"nin temel gerekçesi, "uluslararası alacaklıların etkin denetimi[nin] mümkün kıl[ınması]" (İnsel, 2001: 17) ve hukuksal düzenlemelerle bürokratik süreçlerin uluslararası sermaye için daha anlaşılır bir hale getirilmesidir (Arın, 2001). Olgusal olarak kimsenin karşı çıkmayacağı "kamuda idari ve mali etkinliğin artırılması, şeffaflık" talepleri, kamu mali sisteminde gerçekleştirilmeye çalışılan yapısal dönüşüme kamuoyu desteği sağlamak

36 Enflasyonu düşürme programının başlatıldığı süreçte birlikte, meclisin 21. yasama yılında, "verimli" bir performans sergilemesi ve 2001'in başına kadar geçen süreçte kabul edilen yasalar arasında, uluslararası anlaşmalara göre yapılan düzenlemelere öncelik vermesi dikkat çekicidir (Kaynak: Onur Karahanoğulları'nın yayımlanmamış çalışması).

37 Dünya Bankası'nın "Değişen Bir Dünyada Devlet" başlıklı 1997 yılında yayımlanan Dünya Kalkınma Raporu'nda, ülkelerin (liberalleşme, mali ve finansal yeniden yapılanmayı kapsayan) reformlara karşı direncinin kırılma ve reformu kabul etme koşulları olarak dış tehdit ve ekonomik kriz verilmektedir (*World Development Report 1997*, s. 151'den aktaran Akman, 2001: 38).

38 1999 sonrası, niyet mektuplarında yapısal kriter haline getirilen tasfiye süreci, 4 adet bütçe dışı ve 1 adet de bütçe içi fon kalacak şekilde devam etmiştir. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu, Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF), Tanıtma Fonu ve Özelleştirme Fonudur. Faal kalan fonlar dönüşüm sürecinde işlevsel olabilecek fonlardır: fonlardan son ikisi yapısal dönüşüm aracı olmaları ve SSDF milli savunma için işlevsel olma gerekçesi ile kapatılmamıştır.

amacı ile kullanılmıştır. Aynı sürecin bir parçası olarak fonların tasfiyesi, kamu mali hesaplarının birleştirilmesi ve mali izlenebilirlik de önemli bir düzenleme olarak belirmektedir. 1980'lerin mali yapılandırması içinde gelişen “çoklu hazine sistemi” (Eğilmez, 2001), “kamu tüzel kişiliğinin parçalanması” (Oyan 1998: 38-39) olarak tanımlanan meclis denetimi dışında hızla büyüyen fon uygulamasının yeniden bütçe kapsamına alınması hızla gündeme gelmiş ve gerçekleştirilmiştir.

Bütün bu sürecin ve dönüşümün temel hedefi, kamu kesiminin denetimli ve istikrarlı biçimde birincil fazla vermesinin garanti altına alınmasıdır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile başlatılabilecek “kriz yönetim sürecinde” üzerinde ısrar edilen ve adeta taviz verilmeyen tek politika değişkeninin büyüme ya da enflasyon değil, faiz dışı bütçe fazlası olması (Oyan, 2002) da finansal kesimin bu bölümde tanımlanma çalışılan “birikim stratejisinin” en temel koşulu olmaktadır.

### **Sonuç**

Bu çalışmada, ulusal büyüme modellerinin, hegemonik proje olma vasfını kazanan egemen birikim stratejileri olarak kurulduğu; her bir hegemonik proje evresinde birikim sürecinin “maliyetlerinin” devletin mali açıkları olarak yeniden bölüşüme tabi tutulduğu, bunun dönemsel süreçler etrafında “devletin mali krizi” olarak belirlediği yorumu yapılmıştır.

Buna göre, Türkiye'nin 1960'tan günümüze yaşadığı kapitalist gelişme sürecini açıklayan üç büyük hegemonik proje evresi tanımlanmış ve bu evrelerde geçerli olan birikim rejimleriyle birlikte, kamu mali yapısını şekillendiren dinamikler ve eğilimler ele alınmıştır. İthal ikameci sanayileşme evresinde kamu harcama politikaları, ihracata dayalı büyüme evresinde gelir politikaları ve 1989 sonrasını tanımlayan finansal birikim rejiminde ise kamu borçlanma politikaları, bu dinamiklerinin okunabildiği düzeyler olarak ele alınmıştır.

1989 tarihinden itibaren başlatılan finansal hegemonik projenin, hâlâ süregitmekte olduğu, 2000-2001 krizlerinin bu proje için gerekli düzenlemeleri sağladığı yorumu yapılmıştır. ■

## Kaynakça

- Abaç ve IBAR Group (1986), *Turkey's Banks and Banking System*.
- Akman, C. (2001) “Devletin Borç Çukuru”, *Birikim*, 145: 32-46.
- Akyüz, Y. (1995) “Globalleşme: Risklerin Belirlenmesi”, *İşletme ve Finans*, 110: 12-17.
- Akyüz Y. ve K. Boratav (2001), “The Making of The Turkish Financial Crisis”, *www.bagimsizsosyalbilimciler.org*
- Arın, T. (2000) “Financial Markets and Globalization in Turkey: Fiscal Crisis of the State”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Prof. Dr. Yüksel Ülken’e Armağan* içinde.
- Arın, T. (2001) “Krizin Yapısı ve Geleceği”, *İktisat Dergisi*, 410-411.
- Arrighi, G. (2000) *Uzun Yirminci Yüzyıl*, Ankara: İmge.
- Aybar, S. ve C. Lapavistas (2001), “The Recent Turkish Crisis: Another Step Toward Free Market Authoritarianism”, *Historical Materialism*, 8.
- Bal, H. (2001) “Uluslararası Finansman, Dış Borç Yönetimi ve Türkiye”, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.
- Boratav, K. (1989) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek.
- Boratav, K (2001) “Türkiye Ekonomi Politikaları Uygulamalarında Değişmeler” *T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı'nın 41. Kuruluş Yıldönümü Paneli*, Ankara.
- Boratav, K. vd. (1987) *Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu*, İstanbul: Kaynak.
- Buğra, A. (1997) *Devlet ve İşadamları*, İstanbul: İletişim.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, İstanbul: Milliyet.
- Eğilmez, M. (2001) *Hazine*, İstanbul: Alfa.
- Ersel, H. (1999) “1980 Sonrası Serbestleşme Deneyimi”, *Bilanço 1923-1998 II.Cilt* içinde, Rona Zeynep (der.), İstanbul: Tarih Vakfı.
- Gülalp, H. (1980) “Türkiye’de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma”, *ODTÜ Gelişme Dergisi 1980 Özel Sayısı*.
- Gülalp, H. (1993), *Kapitalizm Sınıflar ve Devlet*, İstanbul: Belge.  
[http://www.bkm.com.tr/istatistikler/ist\\_ygi.html](http://www.bkm.com.tr/istatistikler/ist_ygi.html)  
<http://www.imkb.gov.tr/yabanci/portfoy.htm>  
[http://www.spk.gov.tr/HaberDuyuru/aylikbul-ten/2003/Ocak/default\\_tr.html](http://www.spk.gov.tr/HaberDuyuru/aylikbul-ten/2003/Ocak/default_tr.html)  
[http://www.tbb.org.tr/The Turkish Banking Sector in 1999](http://www.tbb.org.tr/The%20Turkish%20Banking%20Sector%20in%201999)  
[http://212.15.12.196/oyak\\_grubu.asp](http://212.15.12.196/oyak_grubu.asp)
- İnsel, A. (2001) “Mali Sermaye ve Birikim Rejimi”, *Birikim*, 145.
- İslamoğlu, H. (2002) “Yeni Düzenlemeler ve Ekonomi Politik: IMF Kaynaklı Kurumsal Reformlar ve Tütün Yasası”, *Birikim*, 158.
- Jessop, B. (1990) *State Theory-Putting the Capitalist System in its Place*, The Pennsylvania State University.
- Jessop, B. (2001) “Bob Jessop ile Görüşme” *Mürekkep*.
- Jessop, B. (2001b) *Regulation Theory and the Crisis of Capitalism*, Edward Elgar.
- Karacan, A. (1996) *Bankaçılık ve Kriz*, Finans Dünyası Yayınları (1).
- Kaya, R. (2002) “Adını Koyalım: Tutmayan Hegemonya”, *Liberalizm, Devlet, Hegemonya* içinde.
- Keyder, Ç. (2001) *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim.
- Keyman, F. (2002) *Liberalizm, Devlet, Hegemonya* içinde, Keyman Fuat (der.) Everest.
- Lipietz, A. (1993) “Uluslararası İşbölümünde Yeni Eğilimler: Birikim Rejimleri ve Düzenleme Tarzları”, *Toplum ve Bilim*.
- Lipietz, A. (2001) “Rebel Sons: The Regulation School”, Jessop (2001b) içinde.
- Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü 1999, 2000, 2001 Faaliyet Raporları.
- Minsky, P. H. (1998) “Financial Crises and the Evolution of Capitalism: The Crash of ’87- What Does it Mean?”, Gottdiener ve Komninos (der.), *Capitalist Development and Crisis Theory: Accumulation, Regulation and Spatial Restructuring* içinde.
- O’Connor, J. (1973) *The Fiscal Crisis of The State*, New York: St. Martin’s Press.

- O'Connor, J. (1987) *The Meaning of Crisis: A Theoretical Introduction*, UK: Oxford New York: Blackwel.
- Olgun, H. (1978), "1978 Yılında Türk Ekonomisinde Ana Gelişmeler", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 20: 91-106.
- Oyan, O. (1987) *24 Ocak Ekonomisinde Dışa Açılma ve Mali Politikalar*, V Yayınları.
- Oyan, O. (1998) *Türkiye Ekonomisi: Nereden Nereye?*, Ankara: İmaj.
- Oyan, O (2002) "İkisi Katı Biri Esnek", 19 Nisan 2002 *Dünya Gazetesi*.
- Öniş, Z. ve A. ve Ahmet Faruk (2000) "Neoliberal Globalisation, Th Nation-State and Financial Crises in the Semi-Periphery: A Comperative Analysis", *Third World Quarterly*, 21.
- Pamuk, Ş. (1987), "İthal İkamesi Döviz Darboğazları ve Türkiye 1947-1979", Boratav K., Keyder, Ç., Pamuk, Ş. (der.) *Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu* (1987) içinde, , İstanbul: Kaynak.
- Sak, G. (1995), "Konsolide Bütçe Açıkları ve Kamu Açıklarının Finansal Piyasalardaki Ağırlığının Faiz Oranları ve Döviz Kurları Üzerindeki Etkileri: Sıcak Para Politikaları mı İzleniyor?", *İşletme ve Finans*, 110: 36-53.
- Saybaşı, K. (1986) Türkiye'de Planlı Ekonomik Kalkınma Döneminde Devletin Ekonomiye Müdahalesi (1963-1985), Ankara: Birey ve Toplum.
- Sönmez, M. (1992) *Türkiye'de Holdingler: Kırk Haramiler*, Ankara: Arkadaş.
- Sönmez, M. (1998) "Sermaye Birikiminin 75 Yıllık Gelişimi: Kilometre Taşları", *75 Yılda Paranın Serüveni* içinde, Tarih Vakfı Yayınları.
- Sönmez, S. (1998) *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm-Sömürgecilikten Küreselleşmeye*, İmge.
- Sweezy, P. (1999) "Finans Kapitalin Yükselişi İle Güç Odağı Yer Değiştirdi", *İktisat Dergisi*, Aralık 1999.
- Tünay, M. (1993) "The Turkish New Right's Attempt at Hegemony", Eralp A.; Tünay M., Yeşilada B. (der.) *The Political and Socioeconomic Transformation of Turkey* içinde. (Makale, Praksis'in 5inci sayısında, Güveloğlu ve Dinler'in çevirisiyle yayımlanmıştır).
- Yalman, G. (2002) "Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi?" *Praksis* 2 (5): 7-23.
- Yeldan, E. (2001) *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi-Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim.
- Yeldan, E. (2002), "Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler", *Praksis*, 2 (7): 19-34.
- Yeldan, E. ve Ü. Cizre (2000) "Politics, Society and Financial Liberalization: Turkey in the 1990s", *Development and Change*, 31: 481-508.
- Yentürk, N. (2001) "Türkiye Ekonomisinin Son Yirmi Yılı: Yangın Söndü, Arsayı Kurtardık", [www.bagimsizsosyalbilimciler.org](http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org)
- Yerci, C. (2001) *Vergi: Kim Ödüyor? Kim Kaçırıyor? Kim Yakınıyor?*, Gözlem.
- Yıldırım, N. (1978) "Türkiye Ekonomisinin İthalata Bağımlılığı: 1968 ve 1973 Yılları", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 20: 120-153.